

BULGARİSTAN POMAKLARININ KİMLİĞİNİN TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE DÖNÜŞÜMÜ VE BULGARİSTAN'IN POMAK POLİTİKALARI

Dr. Öğr. Üyesi Kader ÖZLEM*

Öz

Pomak meselesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından en öncelikli konulardan biri olmuştur. 20. yüzyıl içerisinde Pomakları asimile etmeye yönelik girişimlerde bulunan Bulgar karar alıcılar, her ne kadar 1989'da Jivkov Rejimi'nin yıkılmasının ardından Pomakların zorla değiştirilen isimlerini iade etmiş ve inanç özgürlüklerini sağlamış olsa da Pomak kimliğini tanımayı reddetmiş ve "Bulgar Müslümanları" kavramını kullanmayı sürdürmüştür. Lakin kimliğin tarihsel süreç içerisinde şekillenen ve statik olmayan yapısı, Pomak kimliğinin inşası açısından da geçerliliğini korumaktadır. Bu bağlamda çalışmada tarihsel süreç içerisinde Pomak kimliğinin dönüşümü ve Bulgaristan'ın Pomaklara yönelik politikaları analiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Pomaklar, Bulgaristan, Kimlik, Asimilasyon, Azınlık.

The Transformation Of Pomak Identity In Historical Process And Pomak Policy Of Bulgaria

Abstract

The Pomak issue has become one of the most primary subjects of Bulgaria after gaining her independence. Even if Bulgarian decision-makers, who attempted to assimilate Pomak population in the 20th century, gave back their Turkish names that were changed forcibly and provided their religious freedoms after the collapse of Zhivkov Regime, Bulgarian governments refused to recognize Pomak identity officially and has continued using the concept of "Bulgarian Muslims" to describe them. However, the identity's structure, which is non-static and shaped in historical process is also valid for the identity building of Pomaks. In this context, this study examines the transformation of Pomak identity in historical process and Bulgaria's policies toward Pomak population.

Keywords: Pomaks, Bulgaria, Identity, Assimilation, Minority.

* Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

Farklı etnik grupların ve dinlerin buluşma noktalarından biri olan Balkanlar'ın dört ülkesinde yaşayan Pomaklar, bölgedeki aktörlerin tarihsel süreçte rekabet alanı içinde yer almıştır. Balkanlar'daki Pomak nüfusun büyük çoğunluğunun bulunduğu Bulgaristan ise bu rekabet alanının merkezi konumunda bulunmaktadır. Buna karşın, Bulgaristan'da yapılan nüfus sayımlarında Sofya yönetiminin politikalarının yansımaları olarak "*Pomaklar*" başlığı altında bir haneye yer verilmemesi nedeniyle ülkedeki Pomak nüfus ancak tahminler üzerinden hesap edilmektedir. Söz konusu tahminler itibarıyla her ne kadar Bulgar kaynaklar 100.000'in altında gösterme eğiliminde olsa da Pomakların güncel nüfusunun 200.000 ila 250.000 arasında olduğu kabul edilmektedir.¹ Komünizm Dönemi'ndeki sürgünlerle ülkenin çeşitli illerine ve özellikle 1989 sonrasındaki ekonomik gerekçelerle Sofya ve Filibe (Plovdiv) yönelik Pomak göçleri dışında Bulgaristan Pomakları ekseriyetle Rodoplar Bölgesi'ndeki Yukarı Cuma (Blagoevgrad), Paşmaklı (Smolyan) ve kısmi olarak Pazarcık illerinde² yaşamaktadır.

Bu bağlamda çalışmada tarihsel süreç içerisinde Pomak kimliğine ve bu kimliğin oluşumuna etki eden Bulgaristan'ın politikaları incelenmektedir. Zira literatüre bakıldığında Türkiye'deki Pomaklara ilişkin yapılan yayınların ekseriyetle köken üzerine yoğunlaştığı, buna karşın kimlik analizi odaklı çalışmaların ise sınırlı kaldığı görülmektedir. Çalışmada nitel veri analizi metodu kullanılmış olup Türkçe, Bulgarca ve İngilizce literatürdeki eserlerden faydalanılmıştır. Kavramsal çerçeve ise "*Pomak*" terimi ekseninde şekillenmiş ve her ne kadar Kuman kökenli bir kavim oldukları hususu tarafımızca kabul edilse de "*Pomak Türkleri*" ifadesi kullanılmamıştır. Bununla birlikte, Bulgaristan'a Osmanlı Devleti Dönemi'nde "*İşkân Politikası*" kapsamında yerleştirilmiş ve günümüzde "*Bulgaristan Türkleri*" adıyla literatürde yer edinmiş olan Türkleri ifade etmek üzere "*Oğuzlar*" veya "*Oğuz Türkleri*" kavramları tercih edilmiştir. Çalışmada şu soruların yanıtları aranmıştır:

- Kimlik kavramı ekseninde Pomaklara yönelik bölgedeki aktörlerin tarih yazımlarındaki savlar nelerdir?
- Bulgaristan Pomaklarının tarihsel açıdan kimliğinin şekillenmesindeki parametreler nelerdir?
- Bulgaristan'ın Pomaklara yönelik politikaları 20. yüzyıl içerisinde hangi düzlemde şekillenmiştir?
- Todor Jivkov sonrası dönemde Bulgaristan'da yaşanan gelişmelerin Pomak kimliğine etkileri nelerdir?

¹ Bkz. Mihail İvanov, "Pomatsite Spored Bilgarskata Etnodemografiska Statistika", <http://eprints.nbu.bg/2549/1/%21%211.MT.Naselenie.Fin.1.04.2013.doc>, New Bulgarian University, (01.03.2020); Hüseyin Memişoğlu, "Pomaklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul 2007, s. 320.

² Bununla birlikte, 1948-1951 yıllarında Bulgaristan İçişleri Bakanlığı'nın kararıyla Lofça (Loveç)daki Teteven ilçesinin köylerine yerleştirilen az sayıda Pomak grubun varlığına rastlanmaktadır. Ali Eminov, "Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2007/2, s. 8.

Bu çerçevede, çalışmanın analitik yapısı dört bölüm üzerine inşa edilmiştir. İlk bölümde kimlik kavramına ve Pomakların kökenine ilişkin iddialara değinilirken, ikinci bölümde Bulgaristan'ın asimilasyon politikalarının Pomak kimliğine etkisi irdelenmiştir. Üçüncü bölümde, demokratik dönemde Pomakların hukuki statüleriyle siyasi ve ekonomik durumları ele alınmış olup son bölümde ise Pomakların kimliğine ilişkin güncel saptamalar yer almıştır.

1. Kimlik Kavramı Ekseninde Pomakların Kökenine İlişkin İddialar

Kimlik kavramı, sosyal bilimlerde gün geçtikçe popülerliğini artırmakta olup aktörlerin kendilerini ontolojik açıdan konumlandırmalarında önemli bir yere sahiptir. Söz konusu konumlandırma işlemi kimliğin oluşumunun bir sonucu olsa da kimliğin meydana gelme süreci bir dizi faktörün bileşimiyle gerçekleşmektedir. Disiplinler arası bir olgu ve kavram olarak kimlik, bireylerin, etnik grupların, devletlerin ve uluslararası örgütlerin diğer bir deyişle sosyolojik olarak var olan aktörlerin öznel tanımlamalarının yanı sıra karşılıklı etkileşimleriyle meydana gelmiş olan görünümüdür. Kimlik salt bir aktörün öz-tanımlamasıyla değil, kendisini farklı aktörlerle veya "öteki"nin varlığıyla anlamlandırmaktadır. Diğer bir deyişle kimlik, öteki olmaksızın yalın bir tanımlamanın ötesine geçmezken, güçlü pozisyonunu ve karmaşık yapısını öteki tanımına borçludur. Böylelikle kimlik tanımı ötekiyle birlikte, çıkar tanımını da içeren bir mahiyet taşımaktadır.³

Uluslararası ilişkiler disiplininde kimlik kavramının varlığı Sosyal İnşacı yaklaşımın disiplin literatürüne girmesiyle başlamıştır. Esasen Anthony Giddens'in "yapılandırma" kuramına⁴ dayanan yaklaşımın disiplindeki yansımaları, Alexander Wendt'in 1980'li yılların sonu ve özellikle 1990'lı yıllarda yapmış olduğu çalışmalarla⁵ ünlenmiştir. Bu bağlamda kimlik, disiplinin kuramsal terminolojisinde ana akım teorilerin göz ardı ettiği sosyal olgulara yapmış olduğu atıflarla merkezî bir yer edinmiştir. Uluslararası ilişkilerin salt devlet odaklı analiz birimi anlayışının Üçüncü Tartışma'yla birlikte zemin kaybetmesi sonucunda aktörel çeşitlilik ortaya çıkmış olup bireyler, etnik gruplar, çokuluslu şirketler ve uluslararası örgütlerin de bu denkleme katılması disiplindeki içerik ve aktör genişlemesini beraberinde getirmiştir. Bu durum Sosyal İnşacılığın disiplin literatüründe ünlenmesini sağlamıştır.

Aktörlerin kimlik tanımlamalarının çıkar tanımlamasını ifade ettiğini ileri süren yaklaşım, bu yolla uluslararası sistemin yapısına ilişkin fikir sahibi olunabileceğini işaret etmektedir. Öyle ki "kimliksiz bir dünya anarşiden daha tehlikeli, belirsizliğin ve kaosun hüküm sürdüğü"⁶ bir düzen oluşturma potan-

³ Yücel Bozdağhoğlu, "Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstruktivizm)", *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, (ed.) Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2007, s. 151-152.

⁴ Bkz. Anthony Giddens, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri - Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.

⁵ Bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1999; Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, Spring 1992, ss. 391-425.

⁶ Ted Hopf, "The Promise of Costructivism in International Relations Theory", *International Security*, Vol. 23, No. 1, 1998, s. 180.

siyelindedir. Dolayısıyla kimlik tanımlaması sistemin ve sistem içerisindeki aktörlerin ontolojik ve epistemolojik yapısına dair çerçeve oluşturmaktadır. Böylece aktörün kendisini nasıl tanımladığını, ötekinin kim olduğunu ve öteki tarafından aktörün nasıl algılandığı gibi üç temel soruya yanıt aranmaktadır. Bu açıdan kimlik, işlevsel açıdan özneye ve diğerlerine öznenin kim olduğunu, ötekilerin kim olduğunu ve bu değerlendirme sonrasında da öznenin yönelebileceği tercihlerine ve çıkar tanımlamalarına dair imalarda bulunabilmektedir.⁷ Esasen kimlik verili ve sabit bir çıktı olmayıp kendi içinde devinim veya kendini yeniden üretme eylemi çabasıdır.⁸ Söz konusu yeniden üretme eylemi ise tarihsel özel süreçler içerisinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmeler kimliğin şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Lakin bu gelişmeler de tek yönlü bir süreç olmayıp özneler arası etkileşimle biçimlenmektedir. Karşılıklılık içeren bu süreç kimliğin verili değil, oluşturulan niteliğinin parçası durumundadır.

Yukarıda temel esaslarıyla kuramsal çerçevesini aktardığımız kimlik kavramı, Bulgaristan Pomakları söz konusu olduğunda daha anlamlı hale gelmektedir. Zira Pomak konusu kimliğin yukarıda belirtilen temel oluşum evrelerinden ziyade köken tartışmalarının içine hapsedildiği görülmektedir. Bu sebeple Pomaklara ilişkin akademik literatürde derin bir tartışmanın olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle Türk, Bulgar ve Yunan tarih yazımlarında Balkanlar'daki Pomak nüfusun kendileriyle aynı kökenden geldikleri veya akraba toplulukları oldukları tezi aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde aktardığımız üzere işlenmektedir. Pomaklara ilişkin bu köken tartışması söz konusu etnik grubun kimliğine dair tartışmayla yakından ilintilidir. Diğer bir deyişle belirtilen aktörler köken-kimlik arasındaki bağıntıyı kullanarak Pomaklar hakkında yapı inşa etmeye çalışmaktadır.

Pomakların kökenine ilişkin ileri sürülen tezlerin genel durumunda birbirleriyle çatışan ve birinin diğer bütün savları çürütmeye dayalı bir alan oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Ana hatlarıyla bu tarih tezlerine bakıldığında, Yunanlılara göre Balkanlar'daki Pomakların Büyük İskender'in torunları oldukları ve Büyük İskender'in Asya seferinde yanından eksik etmediği bir Yunan kabilesi olarak tanımlandıkları Agriyanlar'ın torunları veya Trakların torunları oldukları şeklindedir.⁹ Bu tarih tezi, Yunan yönetici Panayotis Foteas tarafından 1978'de yayınlanan *Oi Pomakoi tis Dikitis Thrakis (Batı Trakya Pomakları)* eseriyle temelleri atılmış olup Pomakların Helen kökenli olduklarını kanıtlama uğraşlarıyla sürmüştür. Esasen Yunanlıların, 1950'li yıllara kadar Pomaklara Türk olarak muamele ettikleri görülürken, iki ülke arasındaki ilişkilerin bu dönemde Kıbrıs ölçeğinde yaşanan gelişmelerin sonucu olarak bozulması, Atina yönetiminin Pomak meselesine ilişkin politika değişikliğini

⁷ Hopf, a.y., s. 180.

⁸ Kader Özlem, "Sosyal İnşacılığın Temel Varsayımları İtibarıyla Güvenlik Yaklaşımı ve Avrupa Birliği'nin Balkanlar Genişlemesi", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına İlişkin Temel Yaklaşımlar*, (ed.) Sibel Turan - Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press, London 2017, s. 210.

⁹ Bkz. Halim Çavuşoğlu, *Balkanlar'da Pomak Türkleri - Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı*, KÖKSAV Yayınları, Ankara 1993, s. 107-108.

beraberinde getirmiştir. Selanik Özel Pedagoji Akademisi (SÖPA)'nde 1969'de azınlık öğretmenlerinin eğitim çalışmalarında Pomak öğretmenlere yönelik girişimlerde bulunulsa da temel çerçeve Foteas'ın 1978'deki çalışmasıyla oluşturulmuş ve sonrasında yapılan çalışmalar da bu altyapı üzerine inşa edilmiştir.¹⁰ Yunan tarih yazımındaki bu durum Pomakların Osmanlı Devleti egemenliği döneminde zorla Müslümanlaştırıldıkları iddiasıyla şekillenmektedir. Ancak kendi içinde bir dizi açmazı barındıran bu yaklaşım Büyük İskender'in etnik köken itibarıyla Helen olmaması, Agriyanlara Bizans kroniklerinde rastlanmaması ile Trakların Yunanlılarla antropolojik ve dilsel bağlantılarının bulunmaması temelden sarsılmaktadır.¹¹ Esasen Yunanlıların 1970'li yıllarla birlikte Pomakların Yunan oldukları savına yönelmelerinde temel amaç, Batı Trakya bölgesinde yaşayan Pomak kitlenin Türkiye ile olan bağlantısını sarsmak ve bunun ardından söz konusu kitlenin Bulgaristan'daki Pomaklarla akrabalık ilişkilerini kullanarak söz sahibi olmaya çalışmaktır. Ne var ki Yunanistan'ın bu denklemdeki dezavantajı Batı Trakya'daki Pomakların Müslüman kimlikleri ve bölgedeki Oğuz Türkleriyle iç içe geçmiş yapılarıdır. Tarihsel birlikteliğin yanı sıra din ortak paydası, günlük hayatta Pomakların kullandıkları Türkçe'nin varlığı ve Oğuz Türkleriyle evlilikleriyle oluşturulan güçlü sosyal bağlar Yunanistan'ın zayıf tarih tezinin fiiliyatta hayata geçmesini engellemektedir.

Öte yandan, Balkanlar'daki Pomaklarla ilgili tarih yazımlarında esas reka-betin Bulgar ve Türk tezleri arasında yaşandığı ileri sürülebilir. Bulgar tezleri itibarıyla Pomaklar, Osmanlı Devleti döneminde zorla Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olarak ifade edilmektedir. Anastas İşirkov 1917 yılında yaptığı tespitle Pomak kelimesinin zorla İslamlaştırıldıkları için Bulgarca *-muça* (eziyet etmek) fiilinden türeyen *pomıçen* teriminden geldiğini ileri sürerken, İvan Lekov ise 1933'te Pomak kelimesinin Poturnjak/Poturnak teriminden ortaya çıktığını iddia etmiştir.¹² 1900 yılında Vasil Kınçov'un *Makedoniya: Etnografiya i Statistika* isimli eserinde Pomakları tanımlamak için bu terime ve *Bılgari Muhamedani (Bulgar Müslümanları)* ifadesine yer verdiği görülmektedir.¹³ Anlam itibarıyla "Türkleşmiş", "Türklüğe geçmiş", "Türk olmuş" anlamları taşıyan Poturi, Poturnak, Poturçen ve Poturçi gibi fiiller Pomakları nitelemek için kullanılmıştır. Burada Türkleşmekle kastedilen nokta Müslümanlığı tercih eden Pomakların kimliğinde meydana gelen değişimdir. Dönemin şartları itibarıyla

¹⁰ Vemund Aarbakke, "Pomak Language Usage and the Spell of Nationalism: The Case of The Pomaks in Greece", *Slavia Islamica: Language, Religion and Identity*, Vol. 25, (Ed.) Robert D. Greenberg - Motoki Nomachi, Hokkaido 2012, s. 155.

¹¹ İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Edirne 2012, s. 10-13.

¹² F. Bajraktarevic and A. Popovic, "Pomaks", in: *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs, https://ekaynaklar.mkutup.gov.tr:2285/entries/encyclopaedia-of-islam-2/*-COM_0892, (19.12.2019); Aşkın Koyuncu, "Balkan Savaşları Srasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi - OTAM*, Sayı: 33, Bahar 2013, s. 142-143.

¹³ Bkz. Vasil Kınçov, *Makedoniya: Etnografiya i Statistika, I izd. Bilg. Knijovno D-vo, Sofiya 1900, - II fototipno izd. "Prof. M. Drinov"*, Sofiya 1996, ss. 41-42, <http://www.promacedonia.org/vk/index.html>, (19.12.2019).

Türklük ile Müslümanlığın aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı göz önünde tutulmalıdır.¹⁴ 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Oğuz Türklerinin Balkanlar'da gerçekleştirmiş olduğu fetihlerle bölgede yeni bir döneme girilirken, Müslümanlığı tercih eden Pomakların Bulgarlar tarafından Türkleştikleri için dışlandıkları görülmektedir. Bu durum Bulgarların Pomakları Türk olarak görme eğiliminde oldukları 1878 Berlin Antlaşması ile elde ettikleri Prenslik statüsünden sonra gerçekleştirdiği nüfus sayımlarında da somutlaşmaktadır. Öyle ki 1905 yılına değin nüfus sayımlarında Pomaklar Türk olarak sıralanmıştır.¹⁵

Yukarıda belirtilen Bulgar savlarının ışığında Bulgaristan'ın Pomaklara ilişkin tarih tezlerinde derin tezatlıklar dikkat çekmektedir. Birincisi, Pomakların Osmanlı Devleti döneminde zorla Müslümanlaştırıldıkları iddiasıdır. Böylesi bir durumun varlığı halinde, bölgedeki diğer gayrimüslimlerin de aynı işleme tabi tutulacakları açıktır. Bununla birlikte, Balkanlar'da Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyan Gök Oğuz (Gagavuz) Türklerine de benzer uygulamanın olması daha kolay bir süreçte gerçekleşeceği ve somut sonuçlar yaratacağı ileri sürülebilir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti yöneticileri kurucu unsurla aynı boydan gelen Gagavuzlara zorla din değiştirme işlemi uygulamazken, Pomakların dinini neden zorla değiştirecekleri hususu soru işaretidir. Ayrıca söz konusu iddia İslam'da zorlamanın olmayacağı anlayışıyla ve Osmanlı Devleti'nin egemenliği süresince bölgede izlediği *istimalet* politikasıyla tezatlık oluşturmaktadır. Esasen Bulgarların Pomakların zorla "*Müslümanlaştırılmış Bulgarlar*" olduğu söylemi, Georgieva'nın deyimiyle, "*1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Avrupa siyasi haritasında beliren modern Bulgar ulus devletinin genel politik konseptinin gerekli bir elementi*" olmuştur.¹⁶ İkinci olarak Pomakların köken itibarıyla Bulgar oldukları iddiası Bulgarların kökenini tartışmaya açmaktadır. Balkan Yarımadası'na 7. yüzyılda gelerek devlet kurmuş olan Tuna Bulgarlarının Türk kökenli bir kavim oldukları kabul görmüş bir realitedir.¹⁷ Bu durum, Bulgarların Türk tezlerine dolaylı katkısı anlamını taşımaktadır. Üçüncüsü, Pomaklarla Bulgarların aynı dili konuştukları ve aynı kültürel / folklorik özellikleri taşıdıkları iddiasıdır. Filolojinin çalışma alanı olan bu konuya ana hatlarıyla bakıldığında, her iki dilin büyük benzerlik taşıdığı dikkat çekse de belirgin diyalekt farklılıklarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Pomakların kültürel özellikleriyle Bulgarların kültür özellikleri arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Kıyafetler, gelenekler, halk inanışları, doğum-ölüm ritüelleri vb. unsurların Bulgarlarla birlikte Türklere de benzedik-

¹⁴ Koyuncu, "a.g.m.", s. 143.

¹⁵ Aarbakke, "a.g.m.", s. 153. Ayrıca bu dönemde yapılan nüfus sayımlarındaki veriler için bkz. Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 77-82.

¹⁶ Tsvetana Georgieva, "Pomaks: Muslim Bulgarians", *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 12, No. 3, July 2001, s. 306.

¹⁷ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1985, s. 2; Osman Karatay, *Bulgarlar - Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s. 17-22 ve s. 167-249; Ayrıca bkz. Stoyan Dinkov, *Turan - Ot Skitite i Hunite do Tyurkite i Bulgarite*, Ciela, Sofiya 2013.

leri ifade edilebilir.¹⁸ Söz konusu durum, köken ve coğrafya birlikteliği bulunan topluluklar arasında karşılıklı etkileşimin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Türk tarih yazımında ise Pomakların köken tartışmasının 20. yüzyılın ikinci yarısında kendisine yer bulduğu görülmektedir. Türk tarih tezine göre Pomaklar köken itibarıyla Kuman (Kıpçak) Türklerinden oluşmaktadır. Orta Asya'dan kuzey göç yolunu takip ederek Ukrayna'ya ve Besarabya'ya gelen, buradan da 11. yüzyılda Balkanlar'a inen Kumanlar¹⁹ 2. Bulgar Krallığı (1185-1396)'nda dominant bir etkiye sahiptir. Öyle ki bu dönemde Bulgar hanedanları Kuman kökenli Şişmanlar, Dormanlar, Eltemirler ve Terterlerden oluşmuştur.²⁰ Ayrıca Kuzey Makedonya'daki Kumanova bölgesi, Sofya'daki Kumantsi, Nevrekep (Gotse Delçev)'taki Kumança, Kesriye (Kastoria)'deki Kumaniçevo, Vidin'deki Kumanlar Adası, Niğbolu (Nikopol)'daki Komana ve Lofça (Loveç)'teki Kumantsya yer adları Kumanların bakiyesidir.²¹ Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki fetihleriyle birlikte Kumanlar, Müslümanlığı benimsemişlerdir. Pomak ifadesinin de bu dönemde ortaya çıkmaya başladığı ifade edilmektedir. Pomak kelimesinin etimolojisiyle ilgili 1876'da Felix Kanitz tarafından ilk tespit yapılırken, Kanitz Pomaci (Pomatsi/Pomak) kelimesinin Bulgarca'da yardım etmek anlamına gelen *pomagam* fiilinden ve aynı anlamdaki *pomagaçi* (*yardımcı*) kelimesinden türediğini ifade etmektedir.²² Diğer bir deyişle Kumanların Türklerin Balkanlar'da hızlı bir şekilde ilerlemelerine kolaylık sağladıkları ve yardım ettikleri için kendilerine Pomak denmiştir. Kanitz'in söz konusu görüşü daha sonra Stefan Zahariev, Konstantin Josef Jirecek, Petko Slaveykov ve pek çok Bulgar bilim adamı tarafından da paylaşılmıştır.²³ Bu durum Pomak Türkleri ifadesinin Türk tarih yazımındaki konuya ilişkin anahtar bir terim olarak ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Hatta bu terim İlker Alp'in, Halim Çavuşoğlu'nun ve Hüseyin Memişoğlu'nun eserlerinin isimlerinin bileşeni olmuştur.

Türk tarih savındaki temel hususun köken ve din ortak paydası olduğu görülmektedir. Her iki noktada da Türk tarih yazımı başarılı olmakla birlikte, güncel anlamda Pomakların adadillerinin Bulgarcaya fazlasıyla yakın bir diyalekt olması noktasında savunma geliştirememektedir. Bu durum aynı zamanda Pomakların 2. Bulgar Krallığı döneminde kitlesel olarak Bulgarca'yı benimsemelerine karşın din konusunda Ortodoks Hristiyanlığı içselleştirmediklerini de göstermektedir. Esasen 500 yıla yakın bir süre bölgeyi yöneten Türkler, din anlamında zorlamada bulunmadığı gibi dilsel anlamda da Pomaklara ve diğer

¹⁸ Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz. Ahmet Günşen, "Pomaks As a Balkan Community and Evidence of Turkishness in Their Perceptions of Identity", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Temmuz 2013, s. 35-54.

¹⁹ Alp, *a.g.e.*, s. 17-20.

²⁰ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2017, s. 19.

²¹ Plamen Pavlov, "Kumanite v Obştestveno-Politiçeskiya Jivotna Srednovekovna Bilhariya (1186-naçaloto na XIV v.)", *İstoriçeski Pregled*, No: 7, 1990, s. 22.

²² Bajraktarevic, "a.g.m."

²³ Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 3. Baskı, İstanbul 2005, s. 28.

etnik ve dini gruplara da baskı uygulamamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti idare sisteminin Müslüman-Gayrimüslim temelli anlayışı din unsurunu ayırıştırıcı ve birleştirici noktada merkeze koymuştur. Nitekim “Pomak” kelimesinin kullanımının 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nin sonrasına denk gelmesi tesadüf olmayıp milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti üzerinde en yoğun etkilerinin görüldüğü dönemi kapsamaktadır. Ancak Pomaklar 1878 sonrası dönemden günümüze değin etnik/dilsel kimlikten ziyade dini aidiyetlerini birincil planda tutmuşlardır.²⁴

Yukarıda aktarılan her üç tarih yazımı da Pomakların kendileriyle aynı kökenden gelen topluluk oldukları savını işlemektedir. Yunanlıların sağlıklı temellere yaslanmayan iddialarına karşın, Bulgarların da salt dilsel benzerlik noktasından hareketle zorla “Müslümanlaştırılmış Bulgarlar” savını ileri sürdükleri görülmektedir. Öte yandan Türk savları köken ve din ortaklığı üzerine inşa edilmiştir. Bulgarlar 1900’lü yılların başından itibaren Pomak konusuna eğilirken, Türk ve Yunan tarih yazımlarında ise 20. yüzyılın ikinci yarısı hatta son çeyreği ön plana çıkmıştır. Belirtilen dönemlere kadar hem Bulgarlar hem Yunanlılar Pomakları Türk olarak kabul etmişlerdir. Türklerde ise bu yönde bir uğraş dikkat çekmemektedir. Osmanlı Devleti’nin çöküşüne değin Pomakların tanımlanması ekseriyetle “İslam Pomaklar”, “Pomak İslamlar”, “Pomak Anâsır-ı İslamiyesi”, “Müslüman” veya “Ahali-i İslamiye” kavramlarıyla şekillenmiştir. Osmanlı arşiv belgelerinde Pomaklarla ilgili tanımlamalarda etnik kimlikten ziyade Müslüman olmalarına ve Bulgarca konuşmalarına vurgu yapılmıştır.²⁵ Bu durumun devletin yönetici kadrolarının idare sisteminin gerekliliklerini yerine getirmelerinden ve Türk milliyetçiliğinin İmparatorluğun yıkılmasındaki önemli parametrelerinden biri olan Balkan Savaşları sonrasında kendisini göstermek zorunda kalmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Pomakların Türk oldukları vurgusunun baskın bir görüntü kazanması, Bulgaristan’daki Pomak nüfusa uygulanan asimilasyon politikasına tepki mahiyeti taşımasındandır. Nitekim Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği’nin *Rodop-Bulgaristan Türklüğü Faciasının İç Yüzü ve Rodop-Bulgaristan Türkleri Tarihten Siliniyor mu?* başlıklı 1976 yılında yayınlanan iki çalışmasında söz konusu durum sabittir. Diğer çalışmaların ise ekseriyetle 1990’lı ve 2000’li yıllara rast geldiği görülmektedir.

Öte yandan, her üç tarih yazımının da Pomaklara kimliklerinin tanımlaması noktasında dışsal unsurlar olarak etkide bulunmaya çalıştıkları ileri sürülebilir. Ne var ki Pomakların kendilerini nasıl tanımladıkları sorusu eksik bırakılmaktadır. Hâlbuki kimliğin dışsal faktörlerinden daha da önemli olan husus içsel dinamikleridir. Diğer bir deyişle Pomakların kimliklerine devletlerin ve onların tarih yazımlarının değil, kendilerinin yanıt vermeleri daha önemlidir. Ancak Pomaklara ilişkin ontolojik ve etnografik tartışmaların söz konusu grubun epistemolojik unsurlarının ön plana çıkmasını engellemektedir.

²⁴ Koyuncu, “a.g.m.”, s. 144.

²⁵ Koyuncu, “a.g.m.”, s. 145.

2. Asimilasyon Baskısı Altında Pomak Kimliğinin Dönüşümü

Köken tartışmalarına ilişkin tarafların yukarıda belirtilen tezlerine karşılık konunun öznesi durumundaki Pomakların kimlik oluşumlarının tarihsel bir bakış açısıyla analizi kaçınılmazdır. Zira kimliğin tarihsel özel süreçler içinde şekillenen dokusu, onu 'verili' olmaktan çıkarıp 'oluşturulan' bir mahiyet kazanmasını sağlamaktadır. Bu sebeple Pomak kimliğinin inşasındaki temel parametreler ve özellikle 'Pomak' adının spesifik bir grubu ifade eden anlam kazanmasının ardından söz konusu grubun tutumlarının tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerekmektedir.

Oğuz Türklerinin Balkanlar'daki fetihlerinde kolaylaştırıcı bir görev üstlenen Pomaklar, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında Müslümanlığı benimsemişler ve bu kimlikle dini tanımlamaya göre şekillenen İmparatorluğun asli unsuru olmuşlardır. Bu dini kimlik Pomakları *milletin* bir parçası haline getirirken, söz konusu kitle üzerinde etnik güdülenmenin ortaya çıkmasını önlemiştir. Nitekim 19. yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı görülen gayrimüslim grupların (Sırp, Yunan, Rumen ve Bulgar) ayaklanmaları Pomaklar için bir anlam ifade etmemiştir. Bu kapsamda, Yunan tarih yazımında Agriyan, Bulgar tarih yazımında ise Bulgar oldukları teması işlenen Pomakların Yunan ve Bulgar ayaklanmalarına destek vermediği belirtilmelidir. Ayrıca milliyetçiliğin Balkanlar'da doğrudan etkide bulunduğu bu dönemde kendilerine ait bağımsız bir devlet kurma isteğine sahip olmadıkları görülmektedir. Dolayısıyla din olgusunun Pomaklar açısından kimliğin en önemli belirleyicisi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle Pomaklar 19. yüzyılda Balkanlar'da görülen milliyetçi odaklı isyanlara karşı kendilerini Osmanlı Devleti yönetimiyle aynı noktada konumlandırmıştır.

Pomakların kimlik tanımındaki din faktörünün önemi 1878-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelerde kendisini daha belirgin hale getirmektedir. Justin Mc Carthy'nin deyimiyle bir "ırklar ve yok etme savaşı" şeklinde yaşanan 93 Harbi, Bulgaristan Türk-İslam kültür eserlerinin büyük ölçüde zarar görmesine neden olurken, yaklaşık 260.000 sivil Müslüman'ın hayatını kaybetmesine ve 500.000 üzerinde kişinin de muhacir durumuna düşmesine neden olmuştur.²⁶ Rus ordusunun güney yönünde ilerleyerek Edirne'yi işgal etmesinin ardından geri çekilen Osmanlı ordusundan birliklerin yerel halkın desteğiyle Rodop Dağları'na mevzilenerek bir direniş hareketi başlattıkları görülmektedir. 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması'na tepki olarak ortaya çıkan bu direniş, sivil halka yönelik Rus ve Bulgar saldırılarına karşı bölge ahalisinin doğal bir savunma refleksi haline gelmiştir. Kırcaali'deki Türklerin yanı sıra bütün Rodop Dağları'nda meskûn olan halkın oluşturduğu bu direniş, Ahmet Ağa Timirski'nin liderliğinde Rodop Muvakkat Hükümeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.²⁷ Avrupalı devletlere muhtıralar

²⁶ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, 7. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998, s. 105-110; Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihî Gök*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 35.

²⁷ Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I. Cilt, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 20-21.

gönderen bu geçici yönetim, 93 Harbi'nin yarattığı göç ve nüfus hareketliliği içerisinde Rodoplara ve Batı Trakya'ya sığınan yaklaşık 150 bin muhacir için sığınak haline gelirken,²⁸ Ayastefanos Antlaşması'nın revize edilerek Berlin Antlaşması'nın imzalanmasında da etkili olmuştur. Rodop Muvakkat Hükümeti, 6 Eylül 1885'te Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan tarafından ilhaki esnasında tepkisini ortaya koymuş ve Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kalmayı başarmıştır. Söz konusu Muvakkate'nin konumuz açısından önemi ise Türk ve Pomak nüfusun müşterek oluşumu olmasından ileri gelmektedir. Rodop Muvakkat Hükümeti, Timirski Ahmet Ağa'nın önderliğinde, 93 Harbi'nde Rodop Dağları'na sığınan Türk askerlerinin yanı sıra yerel halkın katılımıyla oluşturulmuştur. Her ne kadar bu oluşum "*Tımraş Cumhuriyeti*" olarak Pomakların ilk devleti olarak gösterilmek istense de²⁹ kolektif bir çabayla tesis edildiği açıktır. Görüldüğü üzere bu dönemde Pomak nüfusun kimlik tanımı Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde kalma istencini yansıtmaktadır.

Bulgaristan Pomaklarının kimliğinin şekillenmesindeki bir diğer parametre ise Balkan Savaşları (1912-1913)'dir. Bölge genelinde sonuçlar doğuran bu savaşların ardından Osmanlı Devleti Balkanlar'daki topraklarını yitirirken, Edirne'yi de Bulgarlardan güçlükle geri alabilmiştir. Bu savaşlar sonucunda ve takip eden yıllarda yaklaşık 450.000 kişi Balkanlar'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalırken, 200.000'e yakın Müslüman sivil de hayatını kaybetmiştir.³⁰

2. Balkan Savaşı'ndaki yenilgisine karşın, savaş sonunda işgal ettiği Yukarı Cuma (Blagoevgrad) ve Paşmaklı (Smolyan) ile Gümölcine, İskeçe ve Dedeağaç bölgelerini elinde bulunduran Bulgaristan yönetimi, Rodoplarda ve Batı Trakya'da yaşayan Pomaklara yönelik katliam ve asimilasyon faaliyetlerine girişmiştir. Bulgarların eline geçen bu bölgelerde camiler tahrip edilirken, Müslüman Pomak ahali ise din değiştirmeye zorlanmıştır.³¹ Dönemin Bulgar Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı General Sarafov tarafından Pirin Makedonya'sında ve Rodoplarda bulunan mahalli işgal komutanlarına gönderilen talimatla bölgedeki Müslüman Pomakların Hristiyanlaştırılması ve Bulgarlaştırılması istenmiş, direnenlerin ise imha edilmesi emredilmiştir.³² Bu kapsamda, Pomakların Türkçe isimleri Bulgarca isimlerle değiştirilmeye başlanırken, Müslüman ahali zorla vaftiz edilmiştir.³³ Bu nedendir ki bölgedeki Pomak nüfus, Eşref Kuşçubaşı'nın komuta ettiği müfrezenin önderliğinde Ağustos 1913'te sahada yürüttüğü çalışmalarını memnuniyetle karşılamış ve bu dönemde kurulan Garbi Trakya Müstakil Hükümeti'ne (31 Ağustos - 25 Ekim

²⁸ Bıyıkhoğlu, *a.g.e.*, s. 28.

²⁹ Bkz. Ercan Çokbankir, *Balkan Türklerinin Kökenleri (Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar)*, 2. Baskı, Gaziemir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İzmir 2010, s. 108-112.

³⁰ Kader Özlem, "Cumhuriyet Döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketleri", *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, (ed. Barış Özdal), Dora Yayınları, Bursa 2018, s. 96-97.

³¹ Memişoğlu, *Balkanlar'da...*, s. 50-51; İlker Alp, *Belgelerle ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 65.

³² *Rodop-Bulgaristan Türklüğü Faciasının İç Yüzü*, Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Tarih Yayınları Serisi, Sayı: 2, İstanbul 1976, s. 19.

³³ Memişoğlu, *Balkanlar'da...*, s. 52.

1913) destek vermiştir. Zira bu süreç Pomaklar için görece bir rahatlık dönemi yaratmıştır. Ancak 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşmasıyla birlikte Rodoplar ve Batı Trakya bölgesi Bulgar idaresine bırakılmıştır. Balkan Savaşları'nın ardından 1914'te başlayan 1. Dünya Savaşı, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'yle aynı cephede yer almış olması sebebiyle Pomaklar asimilasyondan geçici bir süre kurtulsa da iki savaş arası dönemde göreve gelen Bulgar iktidarları aralıklarla asimilasyonu sürdürmüşlerdir. Görüldüğü üzere, Bulgaristan'da yaşayan Pomak nüfus, İmparatorluğun dağılma döneminde baskı, zulüm ve asimilasyon politikalarına maruz kalmış ve Osmanlı Devleti'nin yeni sınırlarına yönelik göçlerine yol açmıştır. Bu durum, Pomakların ve Sofya yönetiminin kimlik tanımlamalarındaki farklılığın tezahürü durumundadır.

29 Ekim 1923'te Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından yeni yönetimin izlediği göç ve nüfus politikasıysa Pomakları kapsayıcı nitelikte olmuştur. Bu dönemde Balkanlar'dan gerçekleşen göç hareketlerine kapısını açan Türkiye, Bulgaristan ile 18 Ekim 1925 tarihinde imzaladığı Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ve İkamet Sözleşmesi'yle hem Bulgaristan'da kalan nüfus kitlesinin azınlık haklarının garanti altına alınmasına çalışmış, hem de Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçleri belli bir sistematığe bağlamaya gayret etmiştir. Dostluk Antlaşması'nın Ekli Protokolü'nde yer alan düzenleme itibarıyla Bulgaristan'daki Müslümanları Neuilly Barış Antlaşması'nın azınlık hükümlerinden yararlandırmaya çalışan Türkiye açısından bu durum, bir yönüyle Pomakları sahiplenme girişimi olarak ifade edilebilir.³⁴ Dönemin şartları itibarıyla Balkanlar'da Türklük ve Müslümanlık kavramlarının eş anlamlı olarak kullanıldığı da dikkate alınmalıdır.

Diğer taraftan, 1923 yılı sonrasında Bulgar yönetimleri Pomaklar üzerinde baskı politikasını devam ettirmiştir. 9 Haziran 1923'te askeri bir darbeyle göreve gelen Aleksandır Tsankov döneminde Pomakların okulları kamulaştırılmış, okullarda okutulan Türkçe dersler ortadan kaldırılmış ve din derslerinin ağırlığı da asgari seviyeye indirilmiştir.³⁵ 1934 yılında faşist rejimin Bulgaristan'da iktidara gelmesinin ardından 1937'de Paşmaklı bölgesinde Bulgarlar tarafından *Rodina (Vatan)* isimli bir cemiyet kurdurulurken, bu yapılanmanın esas amacı Müslüman Pomakları Bulgarlaştırmak olmuştur. Öyle ki Bulgarlar bu cemiyetin faaliyetlerinde "Pomak" ifadesinin kullanımını bırakmış, onun yerine "Bulgar Müslümanları" veya "Müslümanlaştırılmış Bulgarlar" kavramını kullanmaya başlamışlardır.³⁶ Ayrıca camilerde Bulgarca ibadet yapılması, Kur'an-ı Kerim'in Bulgarcaya tercüme edilmesi, Pomakların Oğuz Türklerinden ayrı kurumlarının açılması, Pomak gençlerin Bulgarlarla birlikte lise ve üniversiteye gitmelerinin sağlanması ve bütün bunların devamlılığı için de yerel bir aydın grubun oluşturulması vb. faaliyetleri icra etmiştir.³⁷ Nitekim 1937

³⁴ Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa 2016, s. 57-58.

³⁵ Memişoğlu, *Balkanlar'da...*, s. 62.

³⁶ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*, Cilt: I, (1944-1953), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. CXLII.

³⁷ A.e., s. CXLII.

yılından başlayarak 2. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ın Rus işgaline maruz kaldığı 1944 yılına değin Bulgaristan Pomaklarına yönelik asimilasyon çalışmaları katı bir şekilde sürdürülmüştür. Bu kapsamda, Temmuz 1942'de Bulgaristan Parlamentosu (Sibranie)'nda kabul edilen bir yasaıyla 60.000 arasında Müslüman Pomak'ın Türkçe isimleri Bulgarca isimlerle değiştirilmiştir.³⁸ Bununla birlikte, 1934-1942 yılları arasında Rodoplar'ın genelinde Türkçe olan yerleşim yerlerine isimleri Bulgarca isimler verilmiştir. Bu toponimik (yer adları) değiştirme ve yapılan asimilasyon faaliyetleri, Bulgar karar alıcıların devletlerinin kimlik tanımında yeri olmayan ve "öteki" olarak konumlandığı Pomakları baskıyla kendine benzetme girişimi olarak ifade edilebilir.

1944 yılında Bulgaristan'ın Sovyet Rusya tarafından işgalini müteakip ülkeye komünizmin gelmesinin ardından Pomaklar, komünist rejimin Bulgaristan'daki etnik gruplar arasında tutunma gayreti sebebiyle rejimin ilk 10 yılında görece bir rahatlık dönemi yaşamışlardır. Ancak Çarlık Rejimi'nin 1937-1944 yılları arasındaki uygulamalarını unutmamışlar ve bu nedenle komünist rejime mesafeli durmayı tercih etmişlerdir. Diğer bir deyişle Pomak nüfus, Bulgar devletini kimliği açısından tehdit olarak algılamıştır. Öyle ki 1946 yılında müzakereleri devam etmekte olan Paris Barış Konferansı'nda görüşülmek üzere Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin ve İngiltere'nin temsilcilerine 6.000 Pomak tarafından imzalanan ve Rodoplar bölgesinin Yunanistan'a verilmesi isteklerini içeren bir mektup göndermişlerdir. Ayrıca 1945-1955 yılları arasında üç defa Türkiye'ye kitlesel olarak göç etmek için girişimde bulunmuşlardır.³⁹ Bu durum, Bulgar karar alıcıların Pomaklara yönelik daha sert politikalar izlemesini beraberinde getirmiştir. Nitekim 1954 yılında Bulgar Komünist Partisi (BKP) Genel Sekreterliği'ne Todor Jivkov'un gelmesiyle birlikte Pomaklar yeni bir asimilasyon girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Esasen bu salt Jivkov'a özgü bir politika olmayıp Bulgar karar alıcıların komünizmin ilk yıllarında da Bulgaristan'daki etnik/dini meseleleri gündemlerinde tuttuğu anlaşılmaktadır. Örneğin Georgi Dimitrov'un 4 Ocak 1948 tarihli BKP toplantısında Rodoplar bölgesinde yaşayan Müslümanları kastederek "büyük bir sorunumuz"⁴⁰ ifadesini kullanması bu kapsamda önemlidir. Bu söylemin eylemsel boyutunu ise Türkiye'nin NATO'ya üye olmak için Kore'ye asker göndermesi üzerine SSCB tarafından Bulgaristan'a verilen bir direktifle 1950-1951 yıllarında Türkiye'ye yönelik gerçekleşen Türk azınlığın kitlesel göçü oluşturmaktadır.⁴¹

Jivkov rejimi 1960'lı yıllarla birlikte Pomakların asimile edilmeleri konusuna ağırlık verirken, bu yolla demografik kaygılarını azaltmak istemiştir. Zira Sofya yönetimi için ülkedeki Türk ve Müslüman nüfusun Bulgar nüfusa göre

³⁸ Memişoğlu, *Balkanlar'da...*, s. 66; Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s. 118.

³⁹ İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*, Cilt: III, (1964-1983), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. 45.

⁴⁰ İbrahim Kamil, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2016, s. 43-44.

⁴¹ Ömer Engin Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989, Cilt: I, 1983-1985*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 76.

hızlı bir artış içerisinde olması endişe verici hale gelmiştir. 1950-1951 yıllarında Türkiye'ye giden 154.393 kişi nüfus dengeleri açısından görelî bir rahatlık sağlarken, yine 1968 yılında Türkiye ile imzalanan "Göç Anlaşması"⁴² da takip eden 10 yıllık süre zarfında yaklaşık 130.000 Türk'ün daha ülkeden ayrılmasıyla neticelenmiştir. Böylelikle Bulgaristan açısından Pomak meselesinin asimilasyon yoluyla çözümü öncelikli bir hal almıştır. Daha geniş bir ifadeyle belirtirsek tek uluslu homojen bir sosyalist Bulgaristan yaratmak amacıyla 17 Temmuz 1970 tarihinde BKP Merkez Komitesi ve Politbüro yetkilileri tarafından alınan 549 sayılı gizli kararlar Pomakların Bulgarlaştırılması kararlaştırılmıştır.⁴³ Bu kapsamda, Bulgar kolluk kuvvetleriyle Rodoplar bölgesi kuşatılırken, komünist yetkililer şiddet yoluyla Pomakların Türk isimlerini Bulgar isimleriyle değiştirmeye başlamışlardır. Ne var ki Pomaklar bu isim değiştirme girişimine direniş göstermişler, iki ay içerisinde 438 olay meydana gelmiştir.⁴⁴ Pomakların direniş Bulgar güçlerini zor durumda bırakırken, meselenin uzaması karar vericileri huzursuz etmiştir. Nitekim 1972 yılına gelindiğinde Bulgar kolluk güçleri şiddet dozajını da artırmışlardır. 13-14 Mart 1972 tarihlerinde Rodoplar'da Pomak nüfusun yoğun olarak yaşadığı Yukarı Cuma (Blagevgrad), Paşmaklı (Smolyan) ve Pazarcık (Tatarpazarcık) illerinde köyler de dâhil olmak üzere bütün yerleşim yerlerinde silahların gölgesi altında Pomakların isimleri zorla değiştirilmiştir. Bu işleme direnen Dospat, Trigrad ve Barutin'de ise yüzlerce Pomak katledilmiş, binlerce kişi de Belene'deki toplama kampına gönderilmiştir.⁴⁵

Pomaklara asimilasyonun yaşandığı bu dönemde uluslararası sistemin Dé-tente Dönemi⁴⁶ içerisinde bulunmasına bağlı olarak Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle ilişkilerinde yaşadığı hayal kırıklığının bir sonucu niteliğinde SSCB ile iyi ilişkiler geliştirmesi Pomakların asimilasyonuna sessiz kalmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde de olumlu bir atmosfer dikkat çekmektedir. İki devlet arasında imzalanan Göç Anlaşması ve karşılıklı üst düzey ziyaretler Türk dış politikasının genel tablosu içerisinde Pomak konusunun netlik kazanmasını engellemiştir. Esasen Türkiye'nin söz konusu politikası stratejik bir hata olup sadece Pomakların mezalime maruz kalmasına yol açmamış, aynı zamanda Jivkov rejiminin aynı politikayı 1984-1989 yılları arasında Oğuz Türklerine uygulanabileceği fikrinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bulgaristan'ın Prenslük olarak tarih sahnesinde yer almaya başladığı tarihten itibaren Pomak meselesi karar alıcılar tarafından önemli bir konu olarak

⁴² Anlaşmanın tam adı şu şekildedir: Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Yakın Akraları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma. *T.C. Resmî Gazete*, 31 Temmuz 1969.

⁴³ Memişoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁴ *A.e.*, s. 71.

⁴⁵ Çavuşoğlu, *a.g.e.*, s. 118-119. Ayrıca bu dönemde Pomakların maruz kaldığı asimilasyonun kurbanları adına yapılan bir çalışma için bkz. Salih Bozov, *V İmeto na İmeto*, Fondatsiya Liberalna Integratsiya, Tom II, 2011.

⁴⁶ Dé-tente dönemiyle ilgili bkz. R. Kutay Karaca, "Dönemin Temel Özellikleri", *Diplomasi Tarihi - II*, (Ed. Barış Özdal - R. Kutay Karaca), Dora Yayınları, Bursa 2019, s. 425-426.

görülmüştür. Bulgaristan'da 20. yüzyıl boyunca örnekleri görüleceği üzere Çarlık, Faşizm ve Komünizm idareleri tarafından Pomakların asimile edilerek Bulgarlaştırılması ve diğer bir deyişle kimliklerinin tamamen değiştirilmesi hedeflenmiştir.⁴⁷ Bunun için Pomakların Türkiye ile bağlarını kesmek esas olmuştur. Türkiye'yi ekseriyetle Doğu Rodoplar ve Deliorman'daki Oğuz Türkleriyle meşgul eden Sofya yönetimi, Pomak konusunu tarihsel tezlerini ileri sürerek kendi uhdesinde toplamıştır. Böylelikle sahadaki uygulama anlamında Pomakların isimlerini değiştirmiş, dini vecibelerini yerine getirmeleri engellemiş ve bunlara direnenleri ise Belene toplama kampına göndermiştir. Ayrıca yüzlerce kişi bu isim değiştirme sürecine hayatını kaybetmiştir.

Öte yandan, bu dönemde Pomakların Türkiye'ye yönelik göç etme girişiminde oldukları da dikkat çekmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları esnasındaki göçleriyle birlikte, 2. Dünya Savaşı'na kadar olan süre zarfında da Pomakların Osmanlı Devleti'ne ve ardılı Türkiye'ye yönelik göçlerine rastlanmaktadır. Ancak bu göç eden kişilerin içerisinde Pomak sayısını tespit etmek oldukça güçtür. Öyle ki 93 Harbi ve Balkan Savaşları esnasında din ortak paydası nedeniyle göç eden Pomaklar, Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni devletin göç politikası kapsamında da kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu dönemde Müslüman olan ve Türkçe bilen Pomaklar, kendilerini Türk olarak kaydettirerek Türkiye'ye gelmişlerdir. Memişoğlu'na göre 1882-1935 yılları arasında Türkiye'ye gelen Pomak sayısının yaklaşık olarak 19-20 bin olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁸ Bununla birlikte, Bulgaristan Pomaklarının 1968'de imzalanan Göç Anlaşması kapsamında ortaya çıkan göç hareketine sembolik oranlarda da olsa katıldıkları anlaşılmaktadır.

3. Demokratik Dönemde Pomakların Durumu

Bulgaristan'da 1984 yılının Aralık ayında başlayıp 10 Kasım 1989'da Jivkov Rejimi'nin yıkılışına kadar süren asimilasyon girişimi, komünizmin yıkılmasındaki ana parametrelerden biri olmuştur. Bu dönemde Türk azınlığa yönelik izlenen politikalarda 1970-1974 yılları arasında Pomaklara yönelik yapılan isim değiştirme politikasının bir benzerinin izlendiği görülmektedir. Öyle ki zorla Bulgar adlarının verilmek istenmesi, Türkçe konuşmanın yasaklanması, dini vecibelerin yerine getirilmesinin engellenmesi, direnenlerin öldürülmesi veya Belene toplama kampına gönderilmesi gibi uygulamalarla karşılaşmıştır. Bu durum, Bulgaristan'ın azınlıklara yönelik asimilasyon politikasını belli bir şablon dâhilinde uyguladığını göstermektedir. Belirtmek gerekir ki Jivkov Rejimi Pomaklarla Oğuz Türkleri arasında husumet yaratmak ve akrabalık bağı bulunan bu iki topluluğu birbirinden ayırmak için asimilasyon çalışmalarında her iki topluluğu birbirlerine karşı kullanma yoluna gitmiştir.

Oğuz Türklerine yönelik asimilasyon girişimi ve bunun sonucunda 1989'da Türkiye'ye yüz binlerce Bulgaristan Türkünün göç etmesinin yanı sıra Batı yanlısı Bulgar aydınlarının muhalefetini sertleştirilmesi, ülkenin 1980'li yıllarla

⁴⁷ Eminov, "a.g.m.", s. 5.

⁴⁸ Memişoğlu, *Balkanlar...*, s. 86.

birlikte bozulan ekonomik durumu ve uluslararası sistemin yapısında meydana gelen güçlü değişim sinyalleri Bulgaristan’da yapısal idari değişikliklerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.⁴⁹ 10 Kasım 1989’da Jivkov Rejimi bir saray darbesiyle yıkılırken, yerine Bulgaristan Dışişleri Bakanı Petır Mladenov geçmiştir. Mladenov, Kasım ve Aralık 1989’da yaptığı açıklamalarda asimilasyon döneminin son bulduğunu dile getirirken, Müslüman azınlığa saygı gösterileceğini ve Bulgaristan’da yeni bir düzenin kurulacağını söylemiştir.⁵⁰ Bu kapsamda, 1991 yılında Bulgaristan’ın yeni Anayasası kabul edilmiş olup ülkeye yeni bir siyasi hüviyet kazandırılmak istenmiştir. 1990-1997 yılları arasında yaşanan yavaş değişim hareketine karşın, 1997’de iktidara gelen Demokratik Güçler Birliği (*DGB - Syuz na Demokratiçnite Sili*) iktidarı döneminde Bulgaristan’ın Avro-Atlantik kurumlara üyelik sürecinde hızlıca ilerlediği ve bu dönemin politikalarının sonucu olarak 2004’te Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), 2007’de ise Avrupa Birliği (AB) üyesi olmuştur.

Buna karşın, demokratik dönemde Bulgaristan Pomaklarının kimlik sorunlarının devam ettiği görülmektedir. Esasen Sofya yönetimi için bu dönemde de Pomaklara yönelik politikanın belirlenmesindeki temel husus, bu nüfus kitlesinin ontolojik durumunun hukuken inkârı olmuştur. Farklı bir deyişle Bulgar karar alıcılar Pomakların var olduğunu bilseler de onları resmi olarak tanıma eğiliminde olmamıştır. Bunun en somut göstergesi Bulgaristan Anayasası’nda bulunan düzenlemelerde ve nüfus sayımlarında bulunan etnik kısımda yer almamalarında kendisini göstermektedir. Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse 1991 yılında yürürlüğe giren Bulgaristan Anayasası kapsamında herhangi bir etnik gruba ya da azınlık haklarıyla ilgili bir düzenlemeye yer verilmezken, sadece 36/2. maddede “*anadili Bulgarca olmayan vatandaşlar*”⁵¹ ifadesinin kavramı bulunmaktadır. Esasen bu durum salt Pomaklara özgü olmayıp ülkede hiçbir azınlık grubu için böylesi bir düzenleme yapılmamıştır. Söz konusu Anayasa maddesi kapsamında Bulgar olmayanları sınıflandırma için dilsel bir farklılık vurgusunda bulunulması Pomakların günlük hayatta kullandıkları dilin Bulgarcaya yakın olması sebebiyle kapsam dışına çıkarmaktadır. Anayasada dini haklarla ilgili düzenlemede ise inanç ve ibadet özgürlüğüne yer verilmiş olması en azından Pomak kimliğinin en önemli öğelerinden biri olan inanç dünyalarına ilişkin özgürlüklerinin güvence altına alınmasını sağlamıştır.

Nüfus sayımlarında ise Bulgaristan Pomaklarının kimliklerinin tamamen yok sayıldığı ve etnik kimlikler içerisinde “*Pomak*” başlığına yer verilmediği görülmektedir. Ayrıca din hanesinde de sorunlu bir durum dikkat çekmektedir. Zira Pomakların kimliklerinin en dominant unsuru olan İslamiyet’in nüfus sayımlarındaki yansımaları Oğuz Türklerinin nüfusuyla sınırlı kalmış durumdadır. Bu husus, ülkede Pomakların varlığının etnik ve dini açıdan

⁴⁹ Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Yayınları, Bursa 2019, s. 150-151.

⁵⁰ Özlem, *a.g.e.*, s. 179-180.

⁵¹ “Konstitutsiya na Republika Bılgariya”, *Narodno Sıbranie na Republika Bılgariya*, <https://www.parliament.bg/bg/const>, (02.03.2020).

inkâr edildiği sonucunu ortaya çıkarmakta olup söz konusu nüfus grubunun Bulgar olarak kaydedildikleri durumunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla Bulgar nüfus sayımlarının güvenilirliği tartışma konusudur. Sahadaki reel durumla kâğıttaki gerçeklik arasında radikal farklar bulunmaktadır.

Tablo-I:

Etnik Gruplar İtibarıyla Demokratik Dönemde Bulgaristan'daki Nüfus Sayımları⁵²

Etnik Gruplar	1992	2001	2011
Bulgarlar	7.271.185	6.655.210	5.664.624
Türkler	800.052	746.664	588.318
Romanlar	313.396	370.908	325.343
Diğerleri, Bilinmeyenler ve Belirtmeyenler	102.684	156.119	786.285
Toplam	8.487.317	7.928.901	7.364.570

Tablo I.'de Bulgaristan'da 1992, 2001 ve 2011 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında etnik grupların dağılımı gösterilmiştir. Söz konusu tabloda da anlaşılacağı üzere Bulgar karar alıcılar "Pomak" isimli bir etnik grubu resmi olarak tanımamakta olup Pomakların önemli bir kısmı etnik kimliğini "belirtmeyenler" kısmında yer almıştır. Hâlbuki Pomakların güncel nüfuslarının yaklaşık 200.000 kişi olduğu bilinmektedir.⁵² Bununla birlikte, 2011 nüfus sayımlarında ülkedeki toplam Müslüman sayısının 577.139 kişi olarak tespit edilmesine karşın, bu sayının Türklerin 2011 yılındaki nüfusunun altında kalması ise Pomakların Müslüman olarak kaydedilmediği veya daha iyimser bir söylemle kendilerini Müslüman olarak kaydettirmedikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. 2011 nüfus sayımında 409.898 (%7,1) kişinin dini kimliğini belirtmemiş olması da etnik kimlikteki hususun tekrarı niteliğinde olmaktadır.⁵³ Söz konusu durum Pomakların dini hayatlarında Müslüman olmaları, büyük ölçüde Türkçe isimler taşımalarına rağmen bu şekilde cereyan etmiştir.

Bu bağlamda Pomakların demokratik dönemde siyasal ve ekonomik durumlarını ele almak gerekmektedir. Siyasal açıdan bakıldığında, 1991 Anayasası itibarıyla ülkede siyasal partilerin kurulabileceği ifade edilse de bu partilerin etnik, ırksal veya dini çizgide bir mahiyet taşıyamayacağına ilişkin 11/4. maddeyle sınırlandırmalar getirmiştir.⁵⁴ Bununla birlikte, demokratik dönemde Pomakların da siyasallaşma girişimlerinde buldukları görülmektedir. Örneğin 1993 yılında Kamen Burov tarafından Emeğin Demokratik Partisi (*Demokratična Partiya na Truda*) girişimi olurken,⁵⁵ parti kurucularına yönelik meydana gelen baskılar nedeniyle örgütlenememiş ve kısa bir süre sonra dağılma sürecine girmiştir. 2007 yılından sonra yeniden başlayan ça-

⁵² Evgeniya Troeva, "Bilgari Myusyulmani", *Bilgarska Etnografiya*, <https://balgarskaetnografiya.com/grupi-i-obshtosti/etnicheski-grupi-i-obshtnosti/balgarski-musulmani.html>, (06.03.2020).

⁵³ "Naselenie po Mestoiveene, Vizrast i Veriozповedanie", *Republika Bilgariya Natsionalen Statisticheski İnstitut*, <https://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R10.aspx>, (03.03.2020).

⁵⁴ Bkz. "Konstitutsiya na Republika Bilgariya", *Narodno Sıbranie na Republika Bilgariya*, <https://www.parliament.bg/bg/const>, (02.03.2020).

⁵⁵ Boris Dankov, "Pomaşkata Karta", *Bilgarite Mohamedani - Liji i Spekultsi (Vtora Çast)*, (Sıstavite-li: Elena Alekova - Dimitir M. Dimitrov), Sđrujenie Drujba "Rodina" - TANGRA, Sofiya 2019, s. 215.

lişmaların ardından 2009'da Adrian Palov liderliğinde Demokratik Gelişim ve Refah Partisi (*Partiyata za Demokratičen Progres i Blagodenstvie*) kurulmak istense de⁵⁶ faaliyete geçememiştir.⁵⁷ Bu iki başarısız girişimin ardından Mehmed Dorsunski, Arif Alov ve Kidri Uzanov üçlüsü tarafından Trigrad'ta Aralık 2009 itibarıyla başlatılan Barış, Doğruluk ve Kültür için Birlik Partisi (*Partiya Obedinenie za Mir, Avtentičnost i Kultura - POMAK*)⁵⁸ girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Son olarak Avrupa Pomak Enstitüsü Başkanı Efrem Mollov tarafından 2013 yılında POMAK isimli bir parti kurma girişiminde bulunulmuş, ne var ki bu süreç de başarısızlığa uğramıştır. Partinin kurulma aşaması Bulgar kamuoyunda infiale neden olurken, kurucuları büyük bir baskıyla karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca kuruluş aşamasında çeşitli şiddet içeren olayları da yaşanmış, Mollov'a ait Filibe'deki bir mağazaya saldırılmıştır.⁵⁹

Görüldüğü üzere Pomak siyasi girişimleri Bulgar karar alıcıları, kamuoyu ve yargısı tarafından sempatik karşılanmamaktadır. Bulgar karar alıcıların bu noktadaki net tutumuyla birlikte, kamuoyunda söz konusu girişimlere karşı yapılan eleştiriler ve nihai aşamada Bulgar yargısı tarafından bu girişimlerin tescil edilmemesiyle sonuçlanan bir süreç ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu sistem içerisinde Pomaklara hitap eden siyasi partiler henüz kuruluş aşamasında sönmülmeye çalışılırken, kuruluş başvurusu yapmayı başaran partilere ise faaliyete geçmeleri için onay verilmediği görülmektedir. Söz konusu siyasi parti girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanması Pomakların kendi kimlikleriyle Bulgaristan'da siyasi parti kuramadıklarını somutlaştırmıştır.

Esasen bu siyasi parti girişimlerinin bütün Pomak nüfusunu istencini yanıtsızmadığını da belirtmek gerekir. Öyle ki aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere, Pomakların kimlik algılamalarındaki farklılıklar, siyasi tercihlerinde çeşitliliğin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Parti kurma uğraşları salt olarak kendilerini Pomak kimliğiyle tanımlayan az sayıdaki kanaat önderinin bireysel girişimleriyle sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan Pomakların siyasal tercihlerine bakıldığında, farklılıklar içeren geniş bir yelpaze dikkat çekmektedir. Zira Pomakların Bulgar siyasi sistemindeki Bulgaristan'ın Avrupai Kalkınması için Vatandaşlar Partisi (*GERB - Grajdani za Evropeisko Razvitie na Bulgariya*) ve Bulgaristan Sosyalist Partisi (*BSP - Bulgarska Sotsialitiçeska Partiya*) gibi ana akım partilerin yanı sıra üyelerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH)'ne yönelik bir eğilimi bulunmaktadır. Örneğin Ekim 2019'da yapılan yerel seçimlerde HÖH, Yukarı Cuma (Blagoevgra-

⁵⁶ Valeri Stoyanov, "Dva Opita za 'Reviziya' na Balkanskata İstoriya", *Bulgarite Mohamedani - Lji i Spekultatsi (Vtora Çast)*, (Sistaviteli: Elena Alekova - Dimitur M. Dimitrov), Sdrujenie Drujba "Rodina" - TANGRA, Sofiya 2019, s. 37.

⁵⁷ Nahit Doğu, "Bulgaristan'da Pomaklar Parti Kuruyor", *Al Jazeera Türk*, 14 Nisan 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/bulgaristanda-pomaklar-parti-kuruyor>, (05.03.2020).

⁵⁸ Stoyanov, "a.g.m.", s. 37; "Nova Partiya se Poyavi na Horizonta u Nas - POMAK", *Dnes.bg*, 22 Ekim 2009, <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2009/12/22/partiya-obedinenie-za-mir-avtentičnost-i-kultura-pomak.82988>, 31 (06.03.2020).

⁵⁹ "Razbiha Magazin na Lidera na Partiya POMAK v Plovdiv", *Bulgarskoto Natsionalno Radio - BNR*, 23.12.2013, <https://www.bnr.bg/plovdiv/post/100390148/razbiha-magazin-na-lidera-na-partiya-pomak-v-plovdiv>, (06.03.2020).

d)ya bağlı Yakorit (Yakoruda), Beliča (Belitsa), Gırmen, Satofça, Hacıdimova (Hacıdimovo) belediyelerini, Paşmaklı (Smolyan) bölgesinden Karabulak (Borino), Maden (Madan), Palas (Rudozem) ve Pazarcık'tan ise Şabanlı (Sırnitsa) belediyelerini kendi adaylarıyla kazanmıştır.⁶⁰ Bununla birlikte Bulgar ana akım partileri olan GERB'in ve BSP'nin 26 Mart 2017 tarihinde yapılan Genel Seçimler'de Pomakların yoğun olarak yaşadığı Yukarı Cuma (Blagoevgrad), Paşmaklı (Smolyan) ve Pazarcık illerinde ilk iki sırayı aldıkları görülmektedir. HÖH Partisi söz konusu illerin kırsal bölgelerinde parti teşkilatlarını güçlü tutmaya çalışırken, GERB ise iktidar partisi olarak Pomakları kazanma uğraşında olup Bulgar Başbakanı ve GERB Partisi Genel Başkanı Boyko Borisov'un Pomakların yoğun olarak yaşadığı illeri sıkça ziyaret ettiği dikkat çekmektedir.⁶¹

Ekonomik açıdan Pomakların durumuna bakıldığında, olumsuzluklarla dolu bir tabloyla karşılaşmaktadır. 1990'lı yıllara kadar, Pomakların yoğun olarak yaşadığı Rodoplar'daki illere Bulgar karar alıcılar tarafından yatırımlar yapılmazken, söz konusu dönemde ekonomik hayat, merkezi idarenin komünist pratiklerinin yansımasıyla şekillenmiştir. Buna karşın, 1990'lı yıllarda Bulgaristan'da yaşanan (1994 ve 1996) makro ekonomik krizler de yeni dönemdeki yatırımları engellemiştir. Bu durum bölge halkının geleneksel üretim araçlarıyla hayatlarını idame ettirmelerini beraberinde getirmiştir. Rodoplar'ın dağlık topoğrafyasına bağlı olarak tarımın gelişmesinde sorunlar olduğu görülürken, ekseriyetle tütün üretimine başvurulduğu ve bu kapsamda Yukarı Cuma (Blagoevgrad)'nın ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Öte yandan, hayvancılığın ve ormancılığın bu nüfus grubu için ayrılmaz bir geçim kaynağını oluşturduğu da ileri sürülebilir. Belirtilen olumsuzluklara karşın, Yukarı Cuma (Blagoevgrad)'daki Bansko ile Paşmaklı (Smolyan)'daki Pamporovo kayak merkezleri 2000'li yıllarla birlikte kış turizmi açısından ün kazanmışlardır. Söz konusu durum salt Bulgaristan vatandaşları için olmayıp, her iki merkez de Türkiye'den ve Yunanistan'dan gelen turistler açısından gözde yerler olarak ön plana çıkmıştır.

Bahsedilen çerçevede, Pomakların sahip olduğu sınırlı ekonomik imkânlar, Bulgaristan'ın AB'ye üyeliği sonrasında bölgeden başta gençler olmak üzere, Batı Avrupa ülkelerine yönelik Pomakların göçlerini tetiklemiştir. Bu göçler, ülke içerisinde ekseriyetle Sofya'ya yönelse de göç edenlerin büyük bir çoğunluğunun ekonomik gerekçelerle İspanya, İtalya, Almanya, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine yönelik gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda, 1992 yılından itibaren ekseriyetle Satofça bölgesindeki Pomakların Yeşil Kart sahibi olarak ABD'de Pensilvanya'ya gittikleri dikkat çekmektedir. Ayrıca daha az dağlık du-

⁶⁰ Bkz. "Mestni İzbiri 27 Oktomvri 2019", *Tsentralna İzbitratelna Komisiya*, <https://results.cik.bg/mi2019/tur1/rezultati/0103.html>, (06.03.2020).

⁶¹ 2008 yılında henüz Başbakan olmadan Pomakların yoğun olarak yaşadığı illeri ziyaret eden Borisov, Başbakan olduktan sonra resmi ziyaretleri ve seçim kampanyaları dışında da bu illeri ziyaret etmiştir. "Çast Sme ot Bilgarskata Natsiya", *Kardjali Press*, 26.06.2008, <http://www.kardjalipress.com/0608/palov.htm>, (07.03.2020); "Borisov Gostuva na Svata v Ribnovo, Obvini DPS, çe Uvolnyava Hora na GERB", *Mediapool*, 20 Septemvri 2013, <https://www.mediapool.bg/borisov-gostuva-na-svatba-v-ribnovo-obvini-dps-che-uvolnyava-hora-na-gerb-news211403.html>, (07.03.2020).

rumda bulunan çevre illere de Pomak nüfusun yayılmaya başladığı sahada kendisini göstermektedir. Bu eğilim, Kırcaali'nin merkeziyle birlikte, Kızılağaç (Kirkovo), Mestanlı (Momçilgrad) ve Eğridere (Ardino) ilçelerinde daha somut hale gelmektedir. Dolayısıyla demokratik dönemde Pomakların ekonomik zorluklar nedeniyle göç etmek zorunda kaldıklarını ve söz konusu göçlerin Rodoplar'daki Pomak nüfusunun azalmasına neden olduğunu söylemek mümkündür.

4. Pomakların Kimlik Algılamalarına İlişkin Notlar

Pomakların tarihsel süreç içerisinde şekillenen kimliği ve özellikle Bulgaristan'ın egemenliğine girdiği Balkan Savaşları sonrasında gerçekleştirilen asimilasyon politikalarının etkisi, Pomak kimliğinin 1974 yılı sonrasında yeni bir eğilime girmesine yol açmıştır. Baskı ve sindirme üzerine kurulu olan bu eğilim takip eden 15 yıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Sofya yönetimi her ne kadar demokratik dönemle birlikte asimilasyona son verildiğini ilan etmiş olsa da “Müslümanlaştırılmış Bulgarlar” söylemini devam ettirmiştir. Farklı bir deyişle ülkede yaşanan yapısal değişikliklere rağmen, Bulgar karar alıcıların Pomaklara ilişkin algılamasında herhangi bir sapma meydana gelmemiş olup metodolojik bir değişikliğe gidilmiştir.

Jivkov rejiminin yıkılmasının ardından ortaya çıkan yeni siyasi konjonktür, Pomakların dışındaki aktörlerin müdahaleleriyle şekillendirilse de Pomakların eski kimliklerine kavuşmasının ve günlük hayattaki pratiklerini alışlageldik bir şekilde devam ettirebilmelerinin önünü açmıştır. Nitekim değiştirilen Türkçe isimlerini geri alabilmeleri ve özellikle Pomakların kimliğinin en önemli bileşenlerinden olan İslam dininin vecibelerini serbestçe yerine getirebilmeleri 1990'lı yılların başında yapılan yasal düzenlemelerle sağlanmıştır. Özellikle Aralık 1989'da Sofya'daki ve aynı dönemde binlerce kişinin katılımıyla Nevrekop (Gotse Delçev)'ta Türkçe isimlerini geri istemelerine ilişkin yapmış oldukları mitinglerle⁶² demokratik dönemin getirilerinden kimliklerine ilişkin temel unsurları kazanma noktasında yararlanmak istediklerini göstermiştir.

Demokratik dönemde ortaya çıkan söz konusu gelişmelere karşın, Pomak kimliğinin gelişimindeki alan yine de sınırlı kalmıştır. Her ne kadar Pomaklar bu dönemde açıkça yürütülen bir asimilasyon girişimine maruz kalmamış olsalar da Bulgar kimliğiyle Bulgaristan toplumunda sahip olabilecekleri imkânlar zihinlerini karıştırmıştır. Farklı bir ifadeyle Bulgar karar alıcılar ve kamuoyu bir taraftan Pomakların Bulgar kökenli oldukları savını ileri sürerken, diğer taraftan işsizlik kıskacında hayatını devam ettirmeye çalışan bu nüfus grubunun kendilerini Bulgar olarak tanımlamaları halinde toplumsal ve ekonomik bariyerleri aşabileceklerini gösterme eğiliminde olmuştur. 2000'li yıllarla birlikte, özellikle genç kesim üzerinde ağırlığını hissettiren bu durum, Pomakların kimlik krizi yaşamasının önünü açmıştır. Bulgaristan hükümetlerinin Bulgar isimleriyle kimliğini ifade eden Pomaklara yönelik kamu personeli olarak istihdam edilmeleri noktasında sağladığı imkânlar ve teşvikler bu kimlik ikilemini derinleştirmiştir. Ekseriyetle Orman İdaresi Ajansı ile İtfaiye

⁶² “Pleas for Bulgaria's Muslim Minority”, *New York Times*, 17 December 1989.

birimlerinde kendisini gösteren bu istihdamlar, Pomakların yaşadıkları dağlık bölgelerin yapısına uygun meslekler olarak ön plana çıkmaktadır. Öte yandan, 2010'lu yıllardaki GERB hükümetleri döneminde Pomakların Bulgar Polis Teşkilatı'nda istihdamlarında da artış meydana gelmiştir. Bu dönemde alt rütbeli polis memurlarının arasında Pomakların sayısı artış kaydederken, 2013 yılında Gırmen bölgesi örneğinde görüldüğü üzere, Polis Müdürü olarak Gırmen doğumlu bir Pomak olan Ventsislav Gadirov atanmıştır.⁶³ Gadirov'un ismi ve yapılan atama, özü itibarıyla Pomakların yaşadığı kimlik ikilemini de yansıtmaktadır. Ne var ki Pomakların yukarıda belirtilen alanlardaki atamalarına karşın, aynı istihdam imkânlarına üst düzey bürokratik makamlar ile yargı, ordu ve istihbarat gibi stratejik birimlerde rastlanmamaktadır. Son olarak Batı Avrupa ülkelerine yönelik Rodoplar'dan yaşanan Pomak göçleriyle "Hristiyan" Avrupa içerisinde Bulgar kimliğiyle bulunmanın iş bulma konusunda avantaj sağlayacağı algısının halkta oluşmaya başladığını belirtmek gerekir.⁶⁴

Öte yandan, Pomakların kimliğinin şekillenmesinde İslam dininin dominant etkisi sürmektedir.⁶⁵ Bu etkinin ölçeğini ifade etmek için yüzeysel bir karşılaştırma yapmak gerekirse Pomakların dini aidiyetlerinin güçlülüğü ve dinin gerekliklerini yerine getirmeleri hususlarında Oğuz Türklerine nazaran daha muhafazakâr bir görünümde oldukları söylenebilir. Bu durum salt Müslümanlığın Pomak kimliğinin en önemli bileşeni olduğunu yansıtmayıp, aynı zamanda Pomakların Müslüman kimliklerinin etnik kimliklerinden de daha üst bir seviyede olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Daha da önemlisi bu dini kimlik sebebiyle Pomaklar Bulgarlardan farklılık taşıdıkları bilincine sahip olmaktadır. Diğer bir deyişle Müslüman bir Pomak'ın bu dini kimliğiyle kaldığı sürece Bulgar olmadığı veya nüfusun çoğunluğundan farklı olduğu bilinci belirginlik kazanmaktadır. Dolayısıyla Pomakların İslam dininin etkisiyle Bulgarlardan çok, Türklere yakın olduklarını⁶⁶ ve İslam dininin Pomakların asimile olmalarının önüne geçtiğini söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, genç nüfusun bir kısmının ekonomik kaygılarla münferiden Bulgarca isim almaya ve İslam'a mesafeli durmaya başlaması Pomak nüfusun dini durumunu da tehdit eder bir boyut kazandırmıştır.⁶⁷ Bununla birlikte, söz konusu kitle içerisinde özellikle cenaze definlerinde zaman zaman sorunlar yaşanmaktadır. Pomakların yaşadığı bölgelerde hayatını kaybeden bir ferdin cenazesinin şahsın Müslüman olmadığı gerekçesiyle imam tarafından kaldırılmasının reddini takiben, vefat edenin ailesinin Kilise'ye yaptığı müracaatın sonunda Bulgar papaz da ölen kişinin vaftiz edilmemiş olması

⁶³ "Bıdeştiyat Şef na Politsiyata v Gırmen - Pomak, No İzbran se Posta Zaradi Kaçestvata si", *BTV*, 25.09.2013, <https://btvnovinite.bg/bulgaria/obshtestvo/badeshtiyat-shef-na-politsiyata-v-garmen-pomak-no-izbran-za-posta-zaradi-kachestvata-si.html>, (07.03.2020).

⁶⁴ "Smolyan Bölgesindeki Pomaklar Bulgar Adlarını Geri Alıyor", *Kırcaali Haber*, 1 Şubat 2009, https://kırcaalihaber.com/?pid=3&id_news=5126, (06.03.2020).

⁶⁵ Eminov, "a.g.m.", s. 16.

⁶⁶ Hugh Poulton, *Balkanlar - Çatışan Azınlık, Çatışan Devletler*, çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993, s. 139.

⁶⁷ "Smolyan Bölgesindeki...", a.y.

nedeniyle defni reddetmesi bu kapsamda örnek gösterilebilir.⁶⁸ Özellikle son yıllarda genç kesim arasında her ne kadar Müslüman olsalar da tabut ve el-biseyle gömülme isteklerinin belirlediği dikkat çekmektedir.⁶⁹ Görüldüğü üzere, dini aidiyet Pomakların kimliklerinde derin etkilere sahipken, genç nesil arasında ortaya çıkan eğilimlerin geleneksel İslam anlayışlarında değişikliklerin olabileceğinin işaretini vermektedir.

Pomakların dini hayatında hâkim olan net tabloya karşın, etnik açıdan kendilerini tanımlama konusunda da farklılıklar dikkat çekmektedir. Bu kapsamda kendilerini Bulgar, Türk veya Pomak olarak tanımlayanlar şeklinde üçlü bir sınıflandırmaya gidilebilir. Her ne kadar nüfus sayımlarında 1926 yılından beri Pomaklara yer verilmese de Bulgar araştırmacı Mihail İvanov 1992 yılı nüfus sayımlarını esas alarak yaptığı analizde Pomakların toplam nüfusunu 208.783 kişi olarak tespit ettiğini belirtmiştir. İvanov, bunlardan kendilerini Pomak olarak tanımlayanların sayısını 63.595 (%30,5), Bulgar tanımlayanları 70.251 (%33,6), Türkler olarak ifade edenleriyse 65.085 (%31,2) kişi olarak aktarmaktadır.⁷⁰ Söz konusu sayısal verilerin analizine geçmeden önce İvanov'un değerlendirmesinde yer alan sayısal ifadelerin uluslararası alanda konuya ilişkin verilerle⁷¹ örtüşüğünü söylemek gerekir. Etnik gruplar özelinde aktarılan söz konusu oransal dağılımın da saha gözlemleriyle doğru orantılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Diğer bir deyişle İvanov'un aktardığı veriler saha gerçekliğine uygunluk taşımaktadır.

Demokratik dönemin hemen başında kendisini gösteren bu etnik ayrışma güncel boyuta da etkide bulunmaktadır. Bulgarlar açısından bakıldığında, söz konusu durumun görece bir başarı anlamı taşıdığı ileri sürülebilir. Zira büyük çoğunluğu Müslüman olan bir nüfus kitlesinin yaklaşık 1/3'lük dilimini Balkan Savaşları'ndan itibaren 1992'ye kadar geçen yaklaşık 80 yıllık süre zarfında asimilasyonların etkisiyle Bulgarlaştırmayı başarmıştır. Ayrıca Pomaklar arasında Hristiyanlaşma eğilimi en yüksek olan kesimin bu grup içerisinde bulunduğunu da söylemek mümkündür.

Pomakların kendilerini etnik açıdan Türk olarak tanımlamaları da yaşanan asimilasyon süreçleri dikkate alındığında kayda değer bir seviyede olduğu görülmektedir. Bu tanımlamayı kolaylaştıran unsurlar ekseriyetle tarihsel bir altyapıya sahiptir. Yüzyıllarca Osmanlı Devleti çatısı altında buldukları dönemde oluşan dini kimlik, İmparatorluğun dağılma döneminin ardından maruz kaldıkları asimilasyon politikaları ve Türkiye'ye yönelik göçler bu tarihsel altyapının bileşenleri durumundadır. Pomakların etnik kimliklerinin dini bir

⁶⁸ "Hatlar Karışınca İmam da Gelmiyor Papaz da...", *Ajans Bulgaristan*, 1 Ekim 2019, https://www.youtube.com/watch?v=XapkO_BQT6U&feature=share&fbclid=IwAR3TOMAI1M3O_h46DKJh-KJtEmkAjOu8CAk-Xf6DA2b1LcmjTuXyTumlgmEk, (08.03.2020).

⁶⁹ Aydan Yumerov, *Tarihi ve Sosyo-Kültürel Açısından Bulgaristan Müslümanları: Asenovgrad Şehri Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 56.

⁷⁰ İvanov, "a.g.m.". İvanov aynı çalışmada yaklaşık %5'lik kalan dilimin ise Çingenelere (3.199) ve diğer etnik gruplara (6.653) dönüştüğünü eklemektedir.

⁷¹ Hugh Poulton bu dönemde Pomakların nüfusunu 250.000'den fazla olarak gösterirken, Memişoğlu'yla aynı seviyeyi işaret etmektedir. Poulton, *a.g.e.*, s. 135; Memişoğlu, "Pomaklar", *a.y.*

anlayışla idare edilen Osmanlı Devleti döneminde gelişim sağlaması mümkün olmadığından, Türk kimliğini benimsemeleri Osmanlı Devleti sonrası döneme rast gelmektedir. 20. yüzyıl içerisinde asimile edilmek istenen bir topluluğun ötekisi haline gelen Bulgarlara karşı, İslamiyet'in yanı sıra Türk kimliğini savunma mekanizması haline getirdiği söylenebilir. Bu savunma mekanizması, 1920'li ve 1930'lu yıllarda aldıkları Türkçe derslerle pekişirken, Türk kimliğini kullanarak maruz kaldıkları asimilasyonlara yönelik Türkiye'nin dikkatini çekme çabasıyla biçimlenmiştir. Aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı üzere, demokratik dönemde Pomakların kendilerini Türk olarak tanımlamaları için elverişli bir zemin hazırlanmıştır. Hatta 1992 yılı itibarıyla 65.085 kişinin kendini Türk olarak tanımlamasında dönemin konjonktürünün de etkisi bulunmaktadır. 1984-1989 yıllarında Oğuzlara yönelik asimilasyon girişimi ve gösterilen tepkilerin sonucunda 1989-1990 yıllarında 345.960 kişinin Türkiye göç etmesi Türk etnik kimliğini güçlendirmiştir. Farklı bir ifadeyle, bu dönemde yaşanan gelişmelerin (asimilasyon ve Türkiye'ye göç) doğal sonucu niteliğinde ülke kamuoyunda ilginin daha çok Oğuzlara yoğunlaşması Bulgaristan'daki diğer Müslüman gruplar üzerinde Türk kimliğini benimseme eğiliminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çerçevede Pomakların 1992 nüfus sayılarında kendilerini Türk olarak tanımlama ve dillerini ise Türkçe olarak kaydettirme girişimleri doğal bir sonuç olmuştur. Örneğin bu sayımda sadece Yukarı Cuma (Blagoevgrad) ilinde 35.000 kişi kendisini Türk olarak kaydettirmiştir.⁷² Pomakların bu eğilimi Bulgaristan Parlamentosu'ndaki milletvekillerinin tepkilerine neden olurken,⁷³ konuyla ilgili bir komisyon kurulmuştur. Pomakların Türkçe eğitim görme taleplerinin yine bu döneme rastladığını belirtmek gerekir.

Öte yandan, 1990'lı yıllardaki Pomakların kendilerini Türk olarak tanımlayan kesiminin 2000'li yıllarla birlikte azalma eğilimine girdiği görülmektedir. Mihail İvanov'un Pomakların yine belirtilmediği 2001 yılı nüfus sayımlarına alternatif olarak ileri sürdüğü hesaplamalarına göre Pomaklar arasında kendilerini Türk olarak tanımlayanların sayısı en az 31.000 kişidir.⁷⁴ İvanov'un Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü (NSİ - *Natsionalen Statistiçeski Institut*) Demografik ve Sosyal İstatistik Direktörlüğü (DDSS - *Direktora na "Demograf-ska i Sotsialna Statistika"*)'nın Bakanlar Kurulu'na bağlı Etnik ve Demografik Sorunlara İlişkin Ulusal Meclis Sekreterliği'ne (*Sekretarya na Natsionalniya Svet po Etniçeski i Demografski Vıprosi Pri Ministerskiya Svet*)'ne sunduğu belgeye dayanarak yazmış olduğu verilerde Pomak nüfus arasında kendisini Bulgar olarak tanımlayan kişi sayısı 68.242, NSİ'nin "*Bulgar Müslümanları*" olarak ifade ettiği Pomaklar ise 49.764 kişi olarak yer almaktadır.⁷⁵ 2011 nüfus sayımları ise kimliğini belirtmeyenler ile bilinmeyen etnik ve dini grupların rekor kırdığı nüfus sayımı olarak tarihe geçmiştir. Diğer bir deyişle 2011 nüfus sayımları esas alınarak değerlendirme yapılması mümkün değildir.

⁷² Ali Eminov, *Turkish and Other Minorities of Bulgaria*, Routledge, New York 1997, s. 111.

⁷³ Mehmet Türker, "Pomak Türkleri Arasında", *Balkanlar'da Türk Kültürü*, Sayı: 20, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, Bursa, s. 12.

⁷⁴ İvanov, "a.g.m."

⁷⁵ A.e.

GERB hükümetlerinin Pomakları istihdam politikalarını araçsallaştırması, Bulgar kamuoyundan Pomaklara yönelik yükselen talepler, AB üyeliğinin ve küreselleşme olgusunun yarattığı kimlik baskısı, HÖH'ün Pomaklara yönelik başarısız politikaları ile Türkiye'nin hareket sahasının sınırlılığı Pomakların kendilerini Türk olarak tanımlama oranlarını azaltmıştır. Bu azalmanın devam etme eğiliminde olduğu görülse de trajik bir düşüşten bahsetmek olası değildir.

Bütün bunlarla birlikte, Pomak nüfus arasında kendilerini doğrudan Pomak etnik kimliğiyle ifade eden bir grubun varlığına da rastlanmaktadır. Bulgar, Türk veya Yunan olarak ifade edilmelerine tepkisel olarak ortaya çıkan bu durum halk arasında belli bir kesim tarafından kabul edilse de gittikçe artan bir ivmededir. Pomakların Balkanlar'ın eski halklarından biri olduğunu iddia eden bu kesime göre, Pomak adıyla ayrı bir etnik kimlik bulunmakta olup sadece bu kitlenin devletleşmemiştir. Bilhassa Pomak siyasi hareketlerini kurma girişiminde bulunan kişiler arasında yaygın olan bu görüş, kendini Türk veya Bulgar olarak tanımlamak istemeyen kesim üzerinde etkili olmaktadır. Aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı üzere günümüzde Pomaklar arasında kendilerini Türk, Bulgar veya sadece Pomak etnik kimlikleriyle tanımlayan gruplar bulunmaktadır.⁷⁶ Bu durum, dinin Pomakları birleştirici, etnik kimlik vurgusunun ise ayrıştırıcı bir işlev gördüğü sonucunu yaratmaktadır.

Pomak kimliğinin bir diğer bileşeni ise folklordur. Kültürel kodlarının yansıdığı bu folklorik unsurlar, söz konusu nüfus kitlesinin tarihsel geleneklerinin ürünü olan görsel, işitsel ve aynı zamanda işlevsel unsurlarını barındırmaktadır. Rodoplara özgü halk türküleri, Pomak kilimleri ve motifleri, Pomak giysileri (çoraplar, başörtüsü vb.), düğün gelenekleri, sünnet şölenleri, mutfak eşyaları, yemekleri (kaçamak, lahana sarması, fasulye, patates yemeği vb.) gibi pek çok enstrüman Pomaklara özgü antropolojik bir iletişim diline sahiptir. Ne var ki Pomakların kültür dünyasının ayrılmaz parçası olan doğuma, ölüme ve günlük pratiklerine ilişkin ritüellerin Orta Asya kökenli izleri de taşıdığı söylenebilir. Örneğin, bebeğin doğduktan sonra tuzlu suyla yıkanması, kadınların lohusalık dönemine ilişkin 40 günlük süre inancı, bebeğin doğumundan sonra kurban kesilmesi, bebeğin göbek bağının ve sünnet derisinin bereket için saklanması, bebeğe isim verilirken aile büyüğünün görüşünün alınması veya dedenin isminin verilmesi, nazar boncuğu kullanımı, kız kaçırma geleneği, at üstünde gelin gitme âdeti, yaygın olmamakla birlikte bir dileğin gerçekleşmesi için ağaca çaput bağlama veya toprağa gömme, düğün zamanlarında dünürler arasında hediyeleşme, cenaze evinin boş bırakılmaması ve yemek pişirilmesine izin verilmeyerek komşuların yemek getirmesi, uğursuzluk getireceği inancıyla gece tırnak kesilmemesi, Hidrellez kutlaması, evden sağ ayakla çıkılması gibi bir dizi ritüel bu kapsamda sayılabilir.⁷⁷

Yukarıda bahsedilen kimliğin kültürel unsurlarının yanı sıra asimilasyon döneminde yaşanan trajedileri anma etkinlikleri de Pomakların benliklerinin pekişmesini sağlamaktadır. Örneğin, her yıl Mart ayında Barutin, Breznitsa,

⁷⁶ Doğu, "a.g.m."

⁷⁷ Bkz. Günşen, "a.g.m.", s. 44-50.

Dospat vb. yerleşim yerinde yapılan kitlesel anma etkinlikleriyle 1970'li yıllarda asimilasyon sürecinde hayatını kaybeden kişilerin yâd edilmesi ve bu etkinliklerdeki konuşmalar Pomakların kim olduklarını ve neye maruz kaldıklarının hatırlanması açısından kritik bir öneme sahip olmaktadır. Anma etkinliklerine HÖH'lü siyasilerin yanı sıra Türkiye'den yetkililerin ve sivil toplum kuruluşlarının katılımları da gerçekleşmektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında ortaya çıkan bulgular itibarıyla Pomak kimliğine ilişkin tezler ileri süren aktörlerin bu grubu sahiplenmeye yönelik ilk olarak etnolojik ortaklık vurgusu yaptıkları ve Pomakların kendileriyle aynı kökenden geldiklerini savundukları görülmektedir. Türk, Yunan ve Bulgar tarih yazımlarında kendisini somut olarak gösteren bu yaklaşım, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir rekabet alanına dönüşmüştür. Bulgaristan Pomaklarına yönelik Yunanlıların savları yetersiz kalmakla birlikte, Bulgarlar savlarını çelişkilerle yoğun bir temel üzerine inşa etmişlerdir. Ancak bu nüfus grubunun Bulgaristan'ın vatandaşı olması sebebiyle ilk tasarruf hakkının Sofya yönetiminde olduğunu ve bunun Bulgaristan'ı avantajlı konuma getirdiği söylenebilir. Bu durumun Pomaklara ilişkin Türk tarih tezlerinin güçlülüğüne karşın, Türkiye'nin hareket alanını sınırlandırdığı görülmektedir.

Güncel anlamda Pomakların kimliğinin şekillenmesinde belirleyici olan hususların 20. yüzyıl içerisinde yaşanan makro ölçekli gelişmelerle gerçekleştiği açıktır. Zira Sofya yönetimi 1912-1913, 1937-1944 ve 1970-1974 yıllarındaki yüksek yoğunluklu bir Bulgarlaştırma politikası takip etmiştir. Pomakların isimlerinin değiştirilmesi, dini vecibelerinin yerine getirilmesinin yasaklanması vb. uygulamalara karşı Pomak nüfusun direnişleri, bu direnişlerde hayatını kaybeden insanların olması ile Belene toplama kampına yapılan sürgünler Pomak kimliğinin sınırlanmış bir süreç ortaya çıkarmıştır. Bu politikaların Pomakların varlığını doğrudan hedef almasıysa grup içerisinde dayanışmayı ve kimlik bilincini pekiştirmiştir. Esasen Bulgaristan'ın izlediği asimilasyon politikalarının sınırlı öz-kazanımlarına karşın mutlak başarısızlık yaşamaması da burada gizlidir. Zira demografik kaygılarının ve kimlik dayatma üzerine kurulu politikalarının etkisiyle Pomakların günlük hayatlarında Bulgarcaya yakın bir dille konuşmalarından hareket ederek bu kitleyi "*Müslümanlaştırılmış Bulgarlar*" olarak tanımlamıştır. Böylece isimlerini ve dinlerini değiştirerek Bulgarlaştırabileceğini düşünmüştür. Diğer bir deyişle Bulgar karar alıcılar Pomakların tarihsel süreç içerisinde şekillenen kimliğindeki İslam dininin başat etkisini, Osmanlı Devleti bakiyesi kültürel geçmişini ve dolayısıyla Oğuzlarla ve Türkiye ile olan akrabalık bağlarını, bu mirasla pekişen günlük hayatın pratiklerini ve toplumsal hafızanın etkisini dikkate almadan Pomakları silah zoruyla Bulgar yapabileceğini hesaplayarak yanılmışlardır.

Çalışma kapsamında ortaya çıkan bir diğer bulgu ise Pomakların maruz kaldığı söz konusu asimilasyon süreçlerinin etkisiyle demokratik dönemde Pomak kimliğinin etnik bazda bölünmesidir. Kendilerini Türk, Bulgar veya doğrudan Pomak ismiyle tanımlayan bu nüfus grubunda İslam dini sosyo-kültü-

rel hayatı biçimlendiren ana faktördür. Pomakların etnisite konusunda görüş ayrılıklarına rağmen, din noktasında görüş birliğine vardıkları görülmektedir. Ancak demokratik dönemde Pomakların dini hayatında aşınmaların meydana geldiği dikkat çekmektedir. Diğer taraftan bu dönemde Sofya yönetimi, Pomakların kimliğini reddetme eğilimini sürdürmüştür. Zira hukuken Pomak varlığını tanımayan Bulgar karar alıcılar, nüfus sayımlarında da Pomak hanesine yer vermemektedir. Bu durum Bulgaristan'ın ekonomik teşviklerini de dikkate aldığımızda gizli bir asimilasyon politikasının varlığını bize göstermektedir.

Kaynaklar

Bulgaristan Resmi Kaynakları

“Konstitutsiya na Republika Bılgariya”, *Narodno Sıbranie na Republika Bılgariya*, <https://www.parliament.bg/bg/const>, (02.03.2020).

“Mestni İzbori 27 Oktomvri 2019”, *Tsentralna İzbiratelna Komisija*, <https://results.cik.bg/mi2019/tur1/rezultati/0103.html>, (06.03.2020).

“Naselenie po Mestojiveene, Vizrast i Verozpovedanie”, *Republika Bılgariya Natsionalen Statistiçeski İnstitut*, <https://censusresults.nsi.bg/Census/Reports/2/2/R10.aspx>, (03.03.2020).

“Razbiha Magazin na Lidera na Partiya POMAK v Plovdiv”, *Bılgarskoto Natsionalno Radio - BNR*, 23.12.2013, <https://www.bnr.bg/plovdiv/post/100390148/razbiha-magazin-na-lidera-na-partiya-pomak-v-plovdiv>, (06.03.2020).

Republika Bılgariya Natsionalen Statistiçeski İnstitut, <http://www.nsi.bg>, (03.03.2020).

Kitaplar ve Makaleler

AARBAKKE, Vemund: “Pomak Language Usage and the Spell of Nationalism: The Case of The Pomaks in Greece”, *Slavia Islamica: Language, Religion and Identity*, Vol. 25, (Ed.) Robert D. Greener - Motoki Nomachi, Hokkaido 2012.

AGANOĞLU, Yıldırım: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

ALP, İlker: *Belgelerle ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990.

_____: *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Edirne 2012.

BAJRAKTAREVIĆ, F. and POPOVIĆ, A.: “Pomaks”, in: *Encyclopaedia of Islam*, Second Edition, Edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs, https://ekaynaklar.mkutup.gov.tr:2285/entries/encyclopaedia-of-islam-2/*COM_0892, (19.12.2019).

BIYIKLIOĞLU, Tevfik: *Trakya'da Milli Mücadele*, I. Cilt, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

BOZDAĞLIOĞLU, Yücel: “Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstruktivizm)”, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, (ed.) Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara 2007.

BOZOV, Salih: *V İmeto na İmeto*, Fondatsiya Liberalna İntegratsiya, Tom II, Sofiya 2011.

ÇAVUŞOĞLU, Halim: *Balkanlar'da Pomak Türkleri - Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı*, KÖKSAV Yayınları, Ankara 1993.

ÇOKBANKİR, Ercan: *Balkan Türklerinin Kökenleri (Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar)*, 2. Baskı, Gaziemir Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları, İzmir 2010.

DANKOV, Boris: “Pomaşkata Karta”, *Bılgarite Mohamedani - Liji i Spekultatsi (Vtora Çast)*, (Sıstaviteli: Elena Alekova - Dimitir M. Dimitrov), Sdrujenie Drujba “Rodina” - TANGRA, Sofiya 2019.

DİNKOV, Stoyan: *Turan - Ot Skitite i Hunite do Tyurkite i Bılgarite*, Ciela, Sofiya 2013.

EMİNOV, Ali: “Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria”, *Journal on Ethnopolitics, and Minority Issues in Europe*, 2007/2.

_____: *Turkish and Other Minorities of Bulgaria*, Routledge, New York 1997.

GEORGIËVA, Tsvetana: “Pomaks: Muslim Bulgarians”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 12, No. 3, July 2001.

GİDDENS, Anthony: *Sosyal Teorinin Temel Problemleri - Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.

GÜNŞEN, Ahmet: “Pomaks As a Balkan Community and Evidence of Turkishness in Their Perceptions of Identity”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Temmuz 2013.

HOPF, Ted: “The Promise of Constructivism in International Relations Theory”, *International Security*, Vol. 23, No. 1, 1998.

İNALCIK, Halil: *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Kronik Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2017.

İVANOV, Mihail: “Pomatsite Spored Bılgarskata Etnodemografiska Statistika”, New Bulgarian University, <http://eprints.nbu.bg/2549/1/%21%21.MT.Naselenie.Fin.1.04.2013.doc>, (01.03.2020).

KAFESOĞLU, İbrahim: *Bulgarların Kökeni*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1985.

KAMİL, İbrahim: “Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2016.

_____ : *Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*, Cilt: I (1944-1953), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018.

_____ : *Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)*, Cilt III (1964-1983), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018.

KARACA, R. Kutay, "Dönemin Temel Özellikleri", *Diplomasi Tarihi - II*, (Ed. Barış Özdal - R. Kutay Karaca), Dora Yayınları, Bursa 2019.

KARATAY, Osman: *Bulgarlar - Yitik Bir Türk Kavmi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018.

KINÇOV, Vasil: *Makedonya: Etnografiya i Statistika*, I izd. Bilg. Knijovno D-vo, Sofiya 1900, - II fototipno izd. "Prof. M. Drinov", Sofiya 1996, ss. 41-42, <http://www.promacedonia.org/vk/index.html>, (19.12.2019).

KOYUNCU, Aşkın: "Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi - OTAM*, Sayı: 33, Bahar 2013.

LÜTEM, Ömer Engin: *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, 1983-1985, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

MCCARTHY, Justin: *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, 7. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin: "Pomaklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 34, İstanbul 2007.

_____ : *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 3. Baskı, İstanbul 2005.

ÖZLEM, Kader: "Cumhuriyet Döneminde Balkanlar'dan Türkiye'ye Yönelik Göç Hareketleri", *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, (ed. Barış Özdal), Dora Yayınları, Bursa 2018.

_____ : "Sosyal İnşacılığın Temel Varsayımları İtibarıyla Güvenlik Yaklaşımı ve Avrupa Birliği'nin Balkanlar Genişlemesi", *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına İlişkin Temel Yaklaşımlar*, (ed.) Sibel Turan - Nergiz Özkural Köroğlu, Transnational Press, London 2017.

_____ : *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, Dora Yayınları, Bursa 2016.

_____ : *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Dora Yayınları, Bursa 2019.

PAVLOV, Plamen, "Kumanite v Obştestveno-Politiçeskiya Jivotna Srednovkovna Bılgariya (1186-naçaloto na XIV v.)", *İstoriçeski Pregled*, No: 7, 1990.

POULTON, Hugh: *Balkanlar - Çatışan Azınlık, Çatışan Devletler*, çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1993.

Rodop-Bulgaristan Türklüğü Faciasının İç Yüzü, Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Tarih Yayınları Serisi, Sayı: 2, İstanbul 1976.

STOYANOV, Valeri: "Dva Opita za 'Reviziya' na Balkanskata İstoriya", *Bulgarite Mohamedani - Lji i Spekulatsi (Vtora Çast)*, (Sistaviteli: Elena Alekova - Dimitir M. Dimitrov), Sdrujenie Drujba "Rodina" - TANGRA, Sofiya 2019.

TÜRKER, Mehmet: "Pomak Türkleri Arasında", *Balkanlar'da Türk Kültürü*, Sayı: 20, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, Bursa.

WENDT, Alexander: "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, Spring 1992.

_____ : *Social Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

YILDİRIM, Bülent: *Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Nüfusu*, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2018.

YUMEROV, Aydan, *Tarihi ve Sosyo-Kültürel Açından Bulgaristan Müslümanları: Azenovgrad Şehri Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.

Gazeteler ve Diğer İnternet Kaynakları

T.C. Resmî Gazete, 31 Temmuz 1969.

"Bideştıyat Şef na Politsiyata v Girmen - Pomak, No İzbran se Posta Zaradi Kaçestvata si", *BTV*, 25.09.2013, <https://btvnovinite.bg/bulgaria/obshtestvo/badeshtiyat-shef-na-politsiyata-v-garmen-pomak-no-izbran-za-posta-zaradi-kachestvata-si.html>, (07.03.2020).

"Borisov Gostuva na Svatba v Ribnovo, Obvini DPS, çe Uvolnyava Hora na GERB", *Mediapool*, 20 Septemvri 2013, <https://www.mediapool.bg/borisov-gostuva-na-svatba-v-ribnovo-obvini-dps-çhe-uvolnyava-hora-na-gerb-news211403.html>, (07.03.2020).

"Çast Sme ot Bilgarskata Natsiya", *Kirdjali Press*, 26.06.2008, <http://www.kardjalipress.com/0608/palov.htm>, (07.03.2020).

"Hatlar Karşınca İmam da Gelmiyor Papaz da...", *Ajans Bulgaristan*, 1 Ekim 2019, https://www.youtube.com/watch?v=XapkO_BQT6U&feature=share&fbclid=IwAR3TOMa1M30_h46DKJh-KJtEmkAj0u8CAk-Xf6DA2b1LcmjTuXyTumlgmEk, (08.03.2020).

"Nova Partiya se Poyavi na Horizonta u Nas - POMAK", *Dnes.bg*, 22 Dekemvri 2009, <https://www.dnes.bg/obshtestvo/2009/12/22/partiia-obedinenie-za-mir-avtentichnost-i-kultura-pomak.82988,31>, (06.03.2020).

"Pleas for Bulgaria's Muslim Minority", *New York Times*, 17 December 1989.

"Smolyan Bölgesindeki Pomaklar Bulgar Adlarını Geri Alıyor", *Kırcaali Haber*, 1 Şubat 2009, https://kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=5126, (06.03.2020).

TROEVA, Evgeniya, "Bilgari Myusyulmani", *Bilgarska Etnografiya*, <https://balgarskaetnografia.com/grupi-i-obshnosti/etnicheski-grupi-i-obshnosti/balgarski-musulmani.html>, (06.03.2020).

DOĞU, Nahit: "Bulgaristan'da Pomaklar Partî Kuruyor", *Al Jazeera Türk*, 14 Nisan 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/bulgaristanda-pomaklar-parti-kuruyor>, (05.03.2020).